

OVER TAAL

Interview met Erik Dams

Mentale processen achter d/t-fouten

Passende aanspreekvormen

Tante Bedje

Bobotaal

Tijdschrift over taal,
tekst en communicatie

Jaargang 54, nr. 2, maart-april 2015

IN
publishers

Hoofdredacteur

Filip Devos

Redactie

Natalie Hulsen
Hanne Kloots
Albert Oosterhof

Vaste medewerkers

Hugo Brouckaert
Bert Cappelle
Bruno Comer
Fleur Deboutte
Sofie Gordts
Evelien Van Renterghem

Website

www.overtaal.be
www.facebook.com/overtaal

Richtlijnen voor auteurs

Ingezonden stukken voor de rubrieken Taalwerk en Dossier worden door drie onafhankelijke en anonieme beoordelaars gelezen en beoordeeld met het oog op publicatie. De beoordelaars kunnen leden van de redactie en/of externe specialisten zijn. De auteur ontvangt binnen uiterlijk twee maanden na inzending van zijn bijdrage bericht over wel of niet opname. Uitgebreide richtlijnen voor auteurs: zie www.overtaal.be.

Verantwoordelijk uitgever

Bruno Scheers
INNI publishers
(voorheen uitgeverij UGA)
Industrielaan 5
B-8501 Heule
T +32 56 36 32 00
F +32 56 35 60 96
E bruno.scheers@innipublishers.com
www.innipublishers.com

**Abonnementsprijzen
exclusief verzendkosten**

Jaarabonnement: € 34,12
Los nummer: € 8

Over taal verschijnt vijfmaal per jaar.

Voor het overnemen van artikelen
is toestemming van de uitgever vereist.

D/2015/0857/9 - ISSN 0774-2398

OVER TAAL

- 31** Interview
Erik Dams: 'Copywriting is meedenken met de klant' - Bruno Comer
- 34** Taalwerk
Mentale processen achter d/t-fouten: is een verklaring ook een legitimatie? - Dominiek Sandra
- 38** Idioom & Co
Een aanval hebben - Bert Cappelle
- 40** Broodje taal
Tante Bedje - Fleur Deboutte
- 42** Taalwerk
Dienstverlening voor iedereen: communicatie met anderstalige moeders in de zorgsector - Lisa Segers, Ellen Van Praet, July De Wilde en Pascal Rillof
- 46** Dossier
Het zoeken naar passende aanspreekvormen - Albert Oosterhof
- 50** Taalkronkels
De lippendienst rond populariseren in Vlaanderen - Filip Devos
- 51** Te boek
Verwarwoordenboek - Filip Devos
Bobotaal - Filip Devos
Opstellen over terminologie - Filip Devos
Het Nederlands in gevaar? - Filip Devos
- 55** Column
Vroeger was alles beter - Hugo Brouckaert
- 56** Quiz over taal
Test uw kennis van het Nederlands - Natalie Hulsen

Tijdschrift over taal,
tekst en communicatie

Jaargang 54, nr. 2, maart-april 2015

Interview

Erik Dams: 'Copywriting is meedenken met de klant'

BRUNO COMER

Een copywriter moet zich goed inleven in de denkwereld van zijn klant. Heeft die een probleem of ziet hij een kans? Een tekst, in welke vorm dan ook, helpt de organisatie van de klant vooruit. Wat je neerpent, past dus altijd in een breder kader. 'Die context moet de copywriter steeds voor ogen houden', benadrukt Erik Dams. Hij is al meer dan twintig jaar zelfstandig copywriter en werkt nauw samen met een netwerk van freelancers en vertalers.

In de voorbije decennia heeft Erik Dams gezien hoe het belang van digitale communicatie toenam. Voor 1995 waren bijna alle teksten nog op papier, nu is dat nog 20%. Elektronische teksten vragen een andere manier van schrijven. De lezer scant de zinnen eerder dan dat hij ze leest. Daarom ligt de nadruk veel meer op beknopte zinnen, korte paragrafen en elementen die de zoekoptimalisatie in de hand werken.

Communicatie overbruggt kloof

De basisopdracht blijft bij alle projecten wel dezelfde: de communicatie tot stand brengen of verbeteren tussen de organisatie en de buitenwereld, of binnen de organisatie zelf. 'Dat laatste blijft een belangrijk stuk van mijn werk', zegt Dams. 'Zo heb ik een tijd geleden een opdracht uitgevoerd voor de zoo Planckendael. De kloof tussen de binnendiensten – 'den bureau' – en de verzorgers – 'den hof' – was groot. Van hogerhand was bijvoorbeeld omschreven hoe een tapir verzorgd moet worden en die instructie was geïnspireerd op de

Foto: Isabelle Pateer-Otherweyes

manier van werken van de dieren tuin in Hamburg. De verzorgers stelden echter dat wat in Noord-Duitsland geldt, niet noodzakelijk in Planckendael van toepassing is. Dat is maar een voorbeeld van de wrijvingen die zich voordeden. Met een intern blad, waarin alle partijen aan bod kwamen, heeft de directie daar wat aan gedaan. Ik heb de eerste zes edities van *Het wandelend blad* geleid en toen de uitgave goed en wel in orde was, hebben interne medewerkers de pen overgenomen. Het initiatief heeft de onderlinge verhoudingen tussen de diensten verbeterd.'

Als copywriter kom je steeds in contact met mensen die gepokt en gemazeld zijn in hun werkomgeving.

Je bent een buitenstaander die over alles en nog wat ingelicht moet worden. ‘Als je het jaarverslag van het Studiecentrum voor Kernenergie schrijft, merk je al vlug dat je overspoeld wordt met allerlei technische informatie’, weet Dams. ‘Het is jouw taak om die verteerbaar te maken voor de lezer voor wie het jaarverslag bestemd is.’

Eigen inbreng

Toch bouwt de copywriter door de jaren heen op zijn manier een zekere kennis over en ervaring met zijn klant op. ‘Ik schrijf al lang voor ISS, een Deens schoonmaakbedrijf dat is uitgegroeid tot een wereldwijde leverancier van facilitaire diensten’, vertelt onze gesprekspartner. ‘Ik heb tal van medewerkers geïnterviewd. Daardoor kan ik over heel wat zaken tips geven aan mijn contactpersonen op de marketingafdeling. Zo zorg ik voor een eigen inbreng.’ Het belangrijkste is dat een copywriter snel en accuraat degelijke teksten levert. Hij moet er iedere dag staan. ‘Als ik bekende auteurs hoor zeggen dat ze soms maar tien regels op een dag schrijven, wordt voor mij meteen een van de verschillen tussen een copywriter en een auteur duidelijk’, glimlacht hij. ‘Je bent pas productief genoeg als je graag met taal bezig bent. Als de passie er niet is om zaken uit te schrijven en telkens opnieuw naar een grotere zeggingskracht te streven, wordt het moeilijk om in deze job te slagen. Gelukkig werk ik al twintig jaar met dezelfde eindredacteur, die mijn teksten met frisse ogen leest. En als het echt te veel wordt, ga ik fietsen. Voor mij is dat een zeer goede manier om tot rust te komen.’

Juiste toon

‘Je moet ook over een goede intuïtie beschikken om je klant snel en juist te typeren. Bedrijven zijn als mensen. Er zijn meer volkse en meer intellectuele types bij. Soms zijn ze afstandelijk; andere keren zijn ze wat ruiger. De kunst bestaat erin de juiste toon te gebruiken bij het juiste bedrijf. Daarvoor moet je in de huid van je klant kruipen. Op de duur wordt dat een tweede natuur of moet ik het beroepsmisvorming noemen? Zelfs als ik teksten lees van

organisaties die geen klant zijn bij mij, ga ik ze meteen typeren. Soms stel ik vast dat de toon niet samenvalt met de identiteit die ik me daarbij heb voorgesteld. En dan zou er bijgestuurd moeten worden.’

‘Als copywriter mag je je ook niet laten overspoelen door de informatie die op je toegestroomd komt. Haal eruit wat relevant is en hou het bevattelijk. Durf ook de knoop door te hakken als je tot een bepaald resultaat gekomen bent. De tijd om de tekst af te leveren is gekomen en er ligt ander werk op de plank. Soms lees ik later een gepubliceerde tekst na en stel ik vast dat die nog beter kon. Maar de tekst lag er wel op tijd. Andere keren stel ik met plezier vast dat ik op korte tijd tot een creatieve oplossing ben gekomen. Slogans bedenken vind ik dankbaar werk. Bijvoorbeeld toen Starbucks in het centraal station van Antwerpen een eerste Belgische vestiging opende. “We zijn ‘m aan het zetten” stond op het zeil dat de bouwwerkzaamheden aan de ogen van de reizigers onttrok. Op die manier snoven ze al de koffiégeur op in plaats van stof.’

Redacteur van *Taalpost*

‘Een copywriter probeert van elk probleem een nieuwe kans te maken. Een bedrijf dat automatische deuren produceert, voerde een nieuw onderdeel in waardoor heel wat bestaande deuren vervangen zouden moeten worden. Ik overlegde met de technici van het bedrijf en in een mailing aan de cliënten werden de voordelen van nieuwe deuren uitgebreid uit de doeken gedaan en de boodschap kwam over: de brief leidde tot een verkoop die alle verwachtingen overtrof’, stelt Dams tevreden vast. ‘Een goed geschreven, wervende tekst trekt de mensen écht over de streep.’

Ook het belang van de lay-out mag niet onderschat worden. Een goede samenwerking is hier essentieel. Soms maakt Dams zelf al een ruwe schets die een idee geeft van hoe illustraties en tekst elkaar kunnen versterken. ‘Het gebeurt dat ik mijn tekst aan het ontwerp aanpas, het omgekeerde dus van wat meestal gebeurt. Hetzelfde geldt voor foto’s. Een hele periode lang heb ik zelf foto’s gemaakt, wat het voordeel heeft dat ik me nu zelf beter in de bekommernissen van een fotograaf kan inleven. Als je een foto rechtstreeks met een tekst kan laten interfereren, trek je altijd de aandacht.’

Voordat hij als zelfstandige aan de slag ging, heeft Dams eerst in de communicatieafdelingen van een aantal bedrijven gewerkt. ‘Het is door het contact met drukkers en uitgevers dat ik eigen opdrachten kon verwerven en na een tijdje heb ik dan zelf een zaak gestart’, stelt hij.

De bedrijven waar hij vroeger werkte, hadden alle een stevige band met Nederland en dat contact was ook gunstig voor zijn job als copywriter. ‘Onze noorderburen hebben dikwijls andere invalshoeken waaruit we kunnen leren en op taalvlak hebben ze natuurlijk een grote invloed.’ Op een bepaald moment kreeg onze gesprekspartner een telefoontje van het Genootschap Onze Taal met de vraag of hij wilde meewerken aan een nieuwsbrief. ‘Ik schrijf nu samen met professor Marc van Oostendorp uit Leiden *Taalpost*, een gratis e-mailniewsbrief die taalliefhebbers drie keer per week snel en goed informeert over de taalactualiteit. Door het contact met Onze Taal leer ik enorm veel bij. Dat was ook het geval toen ik deel uitmaakte van de redactie van *Ad Rem*, een tijdschrift voor zakelijke communicatie. Je houdt daardoor ook contact met vakgenoten die bovendien je teksten nalezen. En als dat door professionelen gebeurt, loont het altijd de moeite. Ik raad iedere copywriter aan om zich in verenigingen rond taalzorg en communicatie te engageren.’

Taalzorg verbetert

Dams volgt de evolutie van het Nederlands op de voet en zet de standaardtaal graag naar zijn hand. In dat verband vindt hij de publicatie van het boekje *Hoe Vlaams mag uw Nederlands zijn?* door *De Standaard* interessant. De woordenlijst bevat 1.000 Belgisch-Nederlandse woorden waarvan telkens gesteld wordt of ze al dan niet aanvaardbaar zijn. De samenstellers vertrekken vanuit de vaststelling dat Vlaanderen behoefte heeft aan een taalnorm, maar dan wel een norm die realistisch is en ruimte laat voor woorden en uitdrukkingen die Vlamingen voortdurend in de mond nemen. ‘De woordenlijst is opgesteld vanuit het standpunt van *De Standaard*’, merkt Dams op. ‘Hier kom ik terug op wat ik zei over het aanpassingsvermogen van de copywriter. Ook de taal moet hij aan de klant aanpassen. Wat voor de lezers van *De Standaard* geldt, is niet de facto van toepassing voor de lezers van een publicatie van

een bouwfirma. Je moet je taal aanpassen, maar daarbij inderdaad een aantal normen respecteren én soms overtreden. En qua taalzorg kun je alleen maar je best doen en bij twijfel de juiste oplossing opzoeken. Blijf daarbij bescheiden. Hoe meer je schrijft, hoe groter de kans is dat je fouten maakt.’

Dams is optimistisch: in de strijd tegen het ‘ambtenarees’ is de voorbije twintig jaar een hele weg afgelegd, bij zowel bedrijven als overheidsinstellingen. Maar de belangrijkste evolutie blijft toch de spectaculaire vermindering van teksten die echt op papier komen. ‘Ik heb Germaanse talen gestudeerd, een richting die een copywriter uiteraard een goede basis levert’, besluit hij. ‘Maar die opleiding is zeker geen vrijbrief: ik heb teksten van germanisten gelezen die werkelijk onverteerbaar zijn. Mijn thesis handelde over teksten die niet in boekvorm verspreid werden: “non-bookliteratuur” die bijvoorbeeld verscheen op posters, op stenen of vermomd als bijsluiter voor geneesmiddelen. Ik had er toen nog geen idee van dat teksten die niet op papier komen, in mijn latere professionele leven zoveel aandacht zouden opeisen. De teksten die in mijn thesis aan bod kwamen, hebben veel gemeen met de kopij die ik nu schrijf. De technische evolutie zorgt voor rare bokkensprongen.’

Info: <http://www.erikdams.com>.

Taalwerk

Mentale processen achter d/t-fouten: is een verklaring ook een legitimatie?

DOMINIEK SANDRA

De meest beruchte fout tegen de Nederlandse spelling is de d/t-fout. Eerst wordt een overzicht geboden van experimenten waarmee we de oorzakelijke factoren van d/t-fouten konden identificeren: beperkingen van ons werkgeheugen en opslag van gelijklinkende werkwoordvormen in ons woordgeheugen. Daarna wordt de vraag gesteld of deze resultaten ons toelaten om een standpunt in te nemen in de discussie hoe tolerant men moet zijn ten opzichte van d/t-fouten.

Geen enkele fout tegen de spelling van het Nederlands heeft zoveel stof doen opwaaien en voor zoveel meningsverschillen gezorgd als de beruchte d/t-fout. Velen binnen en buiten de onderwijswereld vinden zulke fouten niet te tolereren. Anderen vinden dan weer dat er veel te zwaar aan wordt getild: een d/t-fout is 'maar' een fout tegen de spelling en ondergeschikt aan de vaardigheid om gestructureerde teksten te schrijven met veel syntactische variatie en een rijke woordenschat.

Het belang dat aan d/t-fouten wordt gehecht, heeft te maken met de transparantie van de regels voor werkwoordvormen. De 1ste en 3de persoon enkelvoud van de onvoltooid tegenwoordige tijd krijgen respectievelijk geen uitgang en de uitgang *t*. Een verledentijdsvorm krijgt de uitgang *-de* of *-te*, wanneer de eindklank van de stamvorm in de infinitief respectievelijk stemhebbend of stemloos is (gemakkelijk te onthouden met de 't kofschipregel'). De (informele) imperatief krijgt geen uitgang. Wie deze regels vergeten is, kan ze gewoon zelf reconstrueren op basis van analogie met een klankzuiver werkwoord: *ik ren - hij rent - rende - ren (snel weg!)*. We spellen dus ook *beïnvloed - beïnvloedt - beïnvloedde - beïnvloed (hem niet altijd zo!)*. Fouten tegen zo een

eenvoudig regelsysteem kunnen enkel door nonchalance ontstaan, aldus velen.

Werkwoordvormen worden gespeld met behulp van het morfologisch principe, d.w.z. hun spellingvorm reflecteert hun morfologische structuur. We spellen *hij rent* omdat de morfologische structuur <ren> + <t> is. In het voorbeeld hoeven we ons echter niet om die morfologische structuur te bekommeren en kunnen we het fonologisch principe ('spel wat je hoort') toepassen omdat elk morfeem hoorbaar is in de uitspraak. Er bestaan in het Nederlands echter ook vormen waarvan de uitspraak de morfologische structuur niet weerpiegelt. Dat zijn vormen als *word - wordt* en *betaalt - betaald*. Doordat een *d* in woordfinale positie als de klank [t] wordt gerealiseerd, hebben de twee vormen in beide paren dezelfde uitspraak (zgn. homofonen). De taalkundigen die de werkwoordspelling bedacht hebben, zijn die homofonie niet uit de weg gegaan vanuit de redenering dat een woord als *rent* duidelijk maakt dat er een morfeem voor de 3de persoon enkelvoud o.t.t. bestaat. Als dat morfeem aanwezig is in een klankzuivere werkwoordvorm, moet het in alle werkwoordvormen aanwezig zijn, ook als het suffix in de uitspraak niet te onderscheiden valt van de stamfinale klank. We spellen dus *wordt* vanwege *rent*, een consistent systeem dat bij een minderheid van werkwoorden tot homofonen aanleiding geeft. Bijvoorbeeld, werkwoorden met de *d/dt*-oppositie vertegenwoordigen slechts 5,25% van alle Nederlandse werkwoorden en slechts 8,24% van het totaal aantal keer dat Nederlandse werkwoordvormen in de 1ste of 3de persoon o.t.t. gebruikt worden (Sandra en Van Abbenyen, 2009).

Het zijn die homofone vormen die aanleiding geven tot spellingfouten. De vraag achter onze experimenten was of die fouten *at random* gemaakt worden dan wel een systematiek vertonen. In het laatste geval rijst een nieuwe vraag: over welke systematiek gaat het en werpt die licht op de mentale processen en structuren die betrokken zijn bij de werkwoordspelling?

Waarom doen homofone werkwoordvormen schrijvers struikelen?

Om een homofone werkwoordvorm te spellen moet men een bewuste analyse uitvoeren omdat men het achtervoegsel niet kan horen. Bewuste analyses worden uitgevoerd in het werkgeheugen. Omdat ze bewust verlopen, zijn ze tijdrovend, veel tijdrovender dan automatische processen. Het trage verloop van bewuste analyses staat op gespannen voet met de drang om snel te schrijven. Dat heeft te maken met een sterkere focus op de inhoud dan op de vorm (o.a. spelling). Daardoor valt te verwachten dat homofone vormen fouten zullen veroorzaken. Men kan nog een preciezere voorspelling maken: hoe meer werkgeheugencapaciteit er vereist is om de juiste spelling te bepalen, hoe hoger het foutenrisico zal zijn. Concreet: we verwachten een toename aan fouten naarmate het onderwerp verder van de werkwoordvorm verwijderd is. Hoe langer men immers moet zoeken om het onderwerp te identificeren, hoe meer fouten er zullen worden gemaakt.

De tweede vraag is hoe die fouten eruit zien. Een mogelijkheid is dat ze compleet *at random* tot stand komen, d.w.z. dat spellers louter willekeurig een van beide homofone vormen selecteren. Een tweede mogelijkheid is dat ze altijd opteren voor dezelfde spelling van de homofone vorm, bijvoorbeeld de spelling van de stam. Een derde mogelijkheid is dat de homofonie niet enkel het werkgeheugen belast, maar tegelijk een invloed heeft op de aard van de fouten zelf. Aangezien schrijvers snel willen of moeten schrijven, zullen ze soms onvoldoende tijd hebben om de analyse of analogie in hun werkgeheugen te voltooien en, bij gebrek aan een oplossing, zich laten leiden door de frequentie waarmee de twee homofone spellingvarianten voorkomen in de geschreven taal. Als ze frequentie als houvast gebruiken, dan zullen ze voor de frequentste homofone vorm opteren. We verwachten dan meer fouten waarbij de hoogfrequente (HF) homofon gespeld wordt terwijl de laagfrequente (LF) vorm correct is dan fouten waarbij de LF homofon de HF verdringt (zgn. homofonintrusies). Als de frequentie van de vormen een rol speelt, dan is niet enkel het werkgeheugen, maar tevens het woordgeheugen (het zgn. mentale lexicon) bij de fouten betrokken. De frequentie van een woord wordt immers in ons mentale lexicon gecodeerd.

Sandra, Frisson en Daems (1999) voerden een experiment uit met werkwoorden waarvan de stam op *d* eindigde. Ze manipuleerden twee factoren: (a) de afstand tussen het onderwerp en het vervoegd werkwoord (naast elkaar – vier tussenliggende woorden) en (b) de frequentieverhouding tussen de *d*- en de *dt*-vormen (*d*-dominant – *dt*-dominant). *D*-dominante werkwoorden zijn werkwoorden die vaker in de *d*-vorm voorkomen dan in de *dt*-vorm. Bij *dt*-dominante werkwoorden ligt de frequentieverhouding andersom.

De kritische zinnen werden aangevuld met afleiderzinnen en in een dictee onder tijdsdruk aan 18-jarigen uit het ASO aangeboden. Met die tijdsdruk wilden we het werkgeheugen zodanig belasten dat de proefpersonen niet altijd op tijd het onderwerp zouden kunnen identificeren (zodat ze fouten zouden maken). We wilden ook voorkomen dat ze hun zinnen zouden nalezen en fouten corrigeren. Onze vraag was immers niet of de proefpersonen de regels konden toepassen, maar of een hoge belasting van het werkgeheugen fouten veroorzaakt en hoe die fouten eruitzien.

Er werden significant meer fouten gemaakt als het onderwerp en de werkwoordvorm van elkaar gescheiden waren. Homofonintrusies zoals in (2) deden zich vaker voor dan fouten zoals in (1):

- (1) Ik *treedt* later in het klooster.
- (2) Omdat ik later in het klooster *treedt*.

In de categorie *d*-dominante werkwoorden werden er meer fouten op de *dt*-vorm gemaakt (*d*-intrusies) dan op de *d*-vorm (*dt*-intrusies). Fouten zoals in (4) deden zich vaker voor dan fouten zoals in (3):

- (3) Omdat ik haar nu al lang *beïnvloedt*.
- (4) Omdat zij mij nu al lang *beïnvloed*.

In de categorie *dt*-dominante werkwoorden deed het omgekeerde patroon zich voor: meer fouten op de *d*-vorm (*dt*-intrusies) dan op de *dt*-vorm (*d*-intrusies). Fouten zoals in (5) kwamen vaker voor dan fouten zoals in (6):

- (5) Omdat ik later in het klooster *treedt*.
- (6) Omdat hij later in het klooster *treed*.

De foutenpatronen voor *d*-dominante en *dt*-dominante werkwoorden verschilden significant van elkaar. Conclusie: *d*/*t*-fouten worden niet *at random* gemaakt en ontstaan ook niet uit een voorkeur voor een bepaalde vorm (bv. stamvorm). De frequentierelatie is de foutendeterminant: de meeste intrusies troffen niet altijd dezelfde vorm (*d* of *dt*) maar de laagstfrequente vorm (soms *d*, soms *dt*).

Het effect van ‘afstand’ wijst op een betrokkenheid van het werkgeheugen: hoe moeilijker het was om het onderwerp terug te vinden (door tussenliggende woorden), hoe meer homofonintrusies er gemaakt werden. Het effect van ‘frequentierelatie’ wijst op een invloed van ons woordgeheugen. Enkel daar kunnen de twee homofonvormen opgeslagen liggen. Omdat HF homofonen sneller geactiveerd worden dan LF, zijn er meer homofonintrusies waarbij de HF vorm de LF vorm verdringt dan omgekeerd. Het feit dat taalgebruikers twee homofone werkwoordvormen opslaan, hoewel die met behulp van eenvoudige regels kunnen worden gegenereerd, is merkwaardig. Het mentale lexicon slaat blijkbaar niet enkel *weetwoorden* op, waarvan de spelling gememoriseerd moet worden (*parallelogram*, *camouflage*, *dweil*), maar tevens

regelwoorden, die op het moment zelf met spellingregels kunnen worden afgeleid.

Homofone werkwoordvormen zijn dus (a) vormen die bewuste analyse vereisen en bijgevolg een belasting voor het werkgeheugen creëren, dat in bepaalde omstandigheden (bv. tijdsdruk) onvoldoende capaciteiten over heeft om de spellingtaak te voltooien en (b) vormen die het snelst de HF homofoon activeren, wat meer intrusiefouten op de LF homofoon veroorzaakt dan vice versa. Dit effect van *homofoon dominantie* zal, bij een falend werkgeheugen, vaker tot de correcte spelling leiden (HF ‘intrusie’ op HF doelwoord) dan tot de foute (HF intrusie op LF doelwoord), omdat HF homofonen vaker voorkomen. Omdat spellingregels echter altijd dezelfde spelling opleveren voor eenzelfde type vorm (bv. 3^e persoon enkelvoud o.t.t.), los van de frequentie van homofoonvormen, ontstaan er niettemin d/t-fouten.

Sandra (2010) bestudeerde homofoonintrusies bij de (informele) imperatief, opnieuw in een dictee onder tijdsdruk. Omdat velen de regel voor de spelling van imperatieven niet kennen, zal het werkgeheugen weinig actief zijn en het mentale lexicon maximale kansen krijgen om de spelling van de frequentste homofoon op te dringen. Omdat de imperatief correspondeert met de d-vorm (*Word nu eens volwassen!*) werden er significant meer fouten verwacht op dt-dominante werkwoorden, waar de dominante dt-vorm een intrusiefout kan veroorzaken, dan op d-dominante werkwoorden, waar de dominante vorm tot de correcte respons zal leiden. Dat bleek ook het geval te zijn. De aanbieding van een imperatief aan het begin van de zin, waarvan de uitspraak duidelijk maakte dat de imperatiefvorm niet op *t* eindigt, leidde verbazingwekkend niet tot minder fouten op een daarop volgende homofone imperatief. Homofoonintrusies zoals in (7) kwamen even vaak voor als fouten zoals in (8):

(7) Blijf kalm en *wordt* eens volwassen.

(8) *Wordt* eens volwassen.

Sandra en Van Abbenyen (2009) lieten zien dat de frequentie van homofone werkwoordvormen mee beïnvloed wordt door het bestaan van een homofoon adjectief of nomen met dezelfde spelling, al dan niet onderdeel van een afleiding ([af]*rond*, [ver]*blind* ... zijn werkwoordvormen maar ook adjectieven; *land*, *brand* ... zijn werkwoordvormen maar ook nomina). Er werden significant meer fouten gemaakt op de dt-vorm (d-intrusies) in homofoonparen waarvan beide werkwoordvormen vrijwel dezelfde frequentie hadden maar waarvan de d-vorm een veel hogere frequentie had als adjectieven en nomina met dezelfde spelling werden meegeteld. De frequentie van een homofone werkwoordvorm op *d* wordt dus door alle homografen bepaald. Voor de dt-vorm kan zoiets niet omdat enkel werkwoordvormen op *dt* eindigen.

Een mogelijke kritiek op het effect van homofoon dominantie is dat het niet in het mentale lexicon ontstaat maar een recentheids-effect is, d.w.z. dat schrijvers zich ‘herinneren’ welke homofoonspelling ze het laatst gelezen hebben. Aangezien de frequentste homofoon de grootste kans heeft om laatst gelezen te zijn, zou het begrip ‘recentheid’ even goed de resultaten kunnen verklaren. In

een experiment van Sandra (2010) bleken de proefpersonen echter niet in staat om uit een homofonenpaar (bv. *vind* - *vindt*) de vorm te kiezen die zij kort tevoren in een reeks korte tekstjes gelezen hadden. De analyse liet zien dat ze gokten. Uit die analyse bleek echter ook dat ze zich bij hun keuze lieten leiden door de frequentieverhouding tussen beide homofoonvormen: bij d-dominante werkwoorden kozen ze vaker voor de d-vorm, bij dt-dominante werkwoorden vaker voor de dt-vorm. De bevinding dat ze zich de meest recente vorm niet konden herinneren verwerpt een verklaring in termen van recentheid terwijl de bevinding dat ze doorgaans kozen voor de meest frequente vorm de verklaring op basis van het mentale lexicon versterkt.

Is een verklaring van d/t-fouten een legitimatie van de fouten?

Het doel van wetenschappelijk onderzoek is een verklaring bieden van verschijnselen in de wereld. Waardeoordelen vormen geen onderdeel van onderzoek op zich. Uiteraard kan men niet ontkennen dat een inzicht als argument kan dienen om een standpunt te verdedigen in een discussie buiten het domein van de wetenschap zelf. We illustreren dit met een voorbeeld uit een ander onderzoeksdomein. Onderzoekers van de genetische code hebben een diep inzicht verworven in de structuur en werking van genen. Dankzij dit inzicht kunnen zij een techniek van genetische manipulatie ontwikkelen. Ze kunnen echter vanuit hun discipline geen antwoord geven op de vragen of en wanneer de genetische code gemanipuleerd mag worden. Uit hun inzichten volgt immers geen antwoord op vragen als: ‘Mag voedsel genetisch gemanipuleerd worden?’, ‘Mag men geslachtscellen manipuleren om de transmissie van erfelijke ziektes te voorkomen? (zoja, welke ziektes wel en welke niet?)’ ... Zij kunnen hun standpunt baseren op hun inzichten, maar dat garandeert niet dat hun antwoord waardevoller is dan dat van niet-wetenschappers.

Bovenstaand voorbeeld is niet vergelijkbaar met het inzicht in de fysica dat de aarde rond de zon draait en niet omgekeerd. Dit was immers geen discussie die met waardeoordelen te maken had, maar een vraag waar enkel een ja- of neen-antwoord op kon worden gegeven (tenzij men er ten onrechte waarden bij betrok, zoals de bewering dat God de aarde in het centrum van het heelal geplaatst had door verdedigers van het geocentrisme).

Moet men een soepeler houding aannemen ten aanzien van d/t-fouten? Zijn d/t-fouten erger dan fouten tegen weetwoorden als *parallelogram*, *yoghurt*, enz.? Ons inzicht dat twee factoren de persistentie van d/t-fouten verklaren – ons werkgeheugen en de opslag van homofone werkwoordvormen in ons mentale lexicon – houdt *geen enkel waardeoordeel* in ten aanzien van d/t-fouten. Vaak interpreteren media en leerkrachten onze bevindingen als een pleidooi voor meer tolerantie voor d/t-fouten. We worden immers onherroepelijk het slachtoffer van onze cognitieve infrastructuur, wat impliceert dat de d/t-regels slecht op die infrastructuur zijn afgestemd, zodat we toleranter moeten zijn ten aanzien van die

fouten. Toegegeven, dit is een argumentatie die rekening houdt met de experimentele resultaten maar de conclusie ("zodat ...") volgt er niet dwingend uit.

Een ander standpunt, dat evenzeer gebaseerd is op de uitkomsten, is precies het omgekeerde. De experimentele inzichten mogen *geen* impact hebben op onze houding tegenover d/t-fouten, die we moeten blijven afkeuren. Het is de schrijver die rekening moet houden met de uitkomsten van de experimenten, niet de beoordelaar van teksten. Leerlingen moeten leren dat homofone werkwoordvormen ons werkgeheugen belasten en ons mentale lexicon de kans geven om d/t-fouten te veroorzaken, zelfs bij geoefende schrijvers. Om het effect van homofoondominantie te counteren, moet men elke tekst zorgvuldig nalezen, met bewuste aandacht voor de werkwoordvormen. Bewuste aandacht is immers het tegenovergestelde van een overbelast werkgeheugen en bijgevolg de enige remedie om die fouten te detecteren.

Mijn eigen standpunt ligt tussen deze twee extreme houdingen in. Onze inzichten moeten ertoe leiden dat onze tolerantie voor d/t-fouten afhankelijk is van (a) de schrijfsituatie en (b) het type schrijver.

Er zijn schrijfsituaties waarin schrijvers onder hoge tijdsdruk staan en waar een focus op de inhoud van cruciaal belang is, waardoor hun werkgeheugen tijdens het schrijven overbelast is en ze bovendien onvoldoende tijd overhouden voor het grondig nalezen van hun tekst. Voorbeelden: overhoringen en examens waar weinig tijd wordt gegeven. Daartegenover staan schrijfsituaties waarin schrijvers meer dan voldoende tijd hebben om hun tekst na te lezen met het oog op fouten op allerlei taalniveaus (tekststructuur, zinsbouw, woordkeuze, spelling). Voorbeelden: een paper, een afstudeerscriptie, een sollicitatiebrief. Enige tolerantie is aangewezen bij het eerste type teksten (waarbij men nog een maximumlimiet kan instellen). Een strengere houding is aangewezen bij het tweede type teksten, vanwege de beschikbare naleestijd. Wie dan nog d/t-fouten maakt, is nonchalant geweest. Merk op dat een nonchalante houding tegenover spelling d/t-fouten uitlokt: men gebruikt immers zijn werkgeheugen niet om de regel of analogie toe te passen en verhoogt dus de kans op homofoonintrusies.

Er zijn ook verschillende types schrijvers. Een eerste onderscheid heeft te maken met de snelheid waarmee iemand processen in het werkgeheugen kan uitvoeren. Die snelheid zal immers variabel zijn. Wellicht kunnen heel goede spellers zeer snel in hun werkgeheugen het onderwerp van een vervoegd werkwoord identificeren, zelfs onder tijdsdruk. Er zullen ook schrijvers zijn die heel traag dat proces uitvoeren. Het is echter ondoenbaar om die variatie te meten, laat staan er rekening mee te houden. Nonchalante spellers vormen uiteraard een type apart: die doen niet eens de moeite om hun werkgeheugen te activeren en schrijven impulsief. Hen kan men wel ontmaskeren. Zij zullen een abnormaal aantal d/t-fouten maken, zowel onder tijdsdruk als wanneer er voldoende naleestijd was.

Er is een tweede dimensie waarop men types schrijvers van elkaar kan onderscheiden: de opleiding die ze volgen of hun beroep.

Studenten die aan de universiteit een talenopleiding volgen, moeten meer bestraft worden op d/t-fouten dan studenten van een andere opleiding. Taal staat immers centraal in hun opleiding. Een student wiskunde die niet weet dat 3 de logaritme van 1000 is met basis 10 ($10^3=1000$) en dat 3 de logaritme van 8 is met basis 2 ($2^3=8$) wordt daar ook op afgerekend. Hetzelfde geldt in het beroepsleven: wie met taal bezig is (taalleerkrachten, taaladviseurs, journalisten ...) kan zich minder d/t-fouten permitteren dan andere werknemers.

Conclusie

Onze experimenten lieten zien dat een overbelast werkgeheugen het mentale lexicon de kans geeft om de frequentste spelling van een homofone werkwoordvorm op te dringen, wat tot een d/t-fout leidt als de laagfrequente homofoon de doelvorm is. Deze resultaten zijn waarde vrij, d.w.z. vormen geen dwingend argument om tolerant of niet tolerant te zijn tegenover d/t-fouten. Mijn standpunt is dat de resultaten ons laten zien dat men de tolerantiedrempel moet bepalen in het licht van het soort schrijfsituatie en het type schrijver. Hoe meer naleestijd men heeft, hoe minder tolerant men moet zijn tegenover die fouten. Studenten die een talenopleiding volgen of mensen die in hun beroep taalexperten zijn, kunnen het zich niet permitteren om geregeld d/t-fouten te maken. Dat standpunt houdt het midden tussen extreme tolerantie en extreme non-tolerantie.

Literatuur

Sandra, D. (2010), Homophone dominance at the whole-word and sub-word levels: spelling errors suggest full-form storage of regularly inflected verb forms. In: *Language and Speech*, 53, blz. 405-444.

Sandra, D., Frisson, S. en Daems, F. (1999), Why simple verb forms can be so difficult to spell: the influence of homophone frequency and distance in Dutch. In: *Brain and Language*, 68, blz. 277-283.

Sandra, D. en van Abbenyen, L. (2009), Frequency and analogical effects in the spelling of full-form and sublexical homophonous patterns by 12 year-old children. In: *The Mental Lexicon*, 4, blz. 239-274.

Dominiek Sandra is gewoon hoogleraar aan de Universiteit Antwerpen.

e-mail: dominiek.sandra@uantwerpen.be

Een aanval hebben

BERT CAPPELLE

Op 7 januari werd Frankrijk opgeschrikt door een aanslag op de redactie van Charlie Hebdo. Het is een gebeurtenis die in het collectieve geheugen gegrift staat, een gebeurtenis waarvan je achteraf zegt: 'Ik weet nog wat ik aan het doen was, toen ik het nieuws hoorde.' Ikzelf weet heel precies waarmee ik bezig was en ook Google weet het. Op 7 januari, exact om 11u30, het uur waarop twee islamitische terroristen in Parijs hun aanslag begonnen uit te voeren, tikte ik bij mij thuis, in Sint-Andries, een reeks Franse woorden in het zoekvenster van Google. Mijn webgeschiedenis heeft die zwart op wit geregistreerd:

*11:30 'eu une attaque' - 'il y a eu une attaque' terroriste -
Google zoeken www.google.be*

Op datzelfde moment voltrok zich in Parijs wat ik als zoekopdracht invoerde. Het nieuws zou mij pas 's middags via internet, radio en tv bereiken. Ben ik een medium met paragnostische gaven?

Als ik minder sceptisch was, zou ik zelf nog geloven van wel. Feit is dat ik die ochtend het internet afschuimde op zoek naar voorbeelden van welbepaalde constructies in een aantal talen. Waar ik met die ene zoekopdracht een authentiek voorbeeld van probeerde aan te treffen was een zelfstandig naamwoord dat een gebeurtenis uitdrukt (bv. *ontploffing*, *bombardement*, *aanval*, enz.) en voorkomt in een bezitsconstructie. De woorden die in mijn zoekgeschiedenis staan, zien eruit alsof ze werden ingetikt door iemand die zelf bezeten is, een waarzegger in trance die raaskallend begint te orakelen. Maar in werkelijkheid wou ik achterhalen of je in het Frans kunt zeggen 'X (bv. *la France*, *Paris*, *l'Europe* ...) *a eu une attaque*', dus 'X heeft een aanval gehad'. Misschien had ik beter gezocht op *attentat*, wat 'aanslag' betekent, maar voorbeelden bijeenprokkelen is een kwestie van *trial-and-error*. Het adjectief *terroriste* gooide ik er achteraf losjes bij, omdat ik hoopte

eventueel voorbeelden te vinden met *attaque d'un groupe terroriste*, *attaque sur le métro* of iets dergelijks, waarbij *terroriste* gewoon ergens in de tekst voorkomt. Google beschouwt wat je tussen aanhalingstekens intikt, namelijk als een aaneengesloten zoekterm, hoewel de zoekresultaten vaak meer weergeven dan wat je echt vraagt. En verder had ik *il y a eu une attaque* ook in mijn zoekopdracht opgenomen, voorafgegaan door een minteken, in de hoop dat die hele woordreeks zou worden uitgesloten uit mijn zoekresultaten. Vroeger werkte dat perfect, maar de algoritmes die Google hanteert, lijken wel eens te veranderen in de loop van de tijd, waardoor je tegenwoordig eigenlijk meer krijgt dan waar je als taalkundige echt in geïnteresseerd bent.

Het heeft geen zin

Waarom de structuur *X a eu une attaque* interessant is? Wel, talen laten minstens twee manieren toe om mee te delen dat iets bestaat. Van een huis met drie slaapkamers kun je zeggen:

Er zijn drie slaapkamers in het huis. (of: Er bevinden zich ...)

Maar je kunt ook zeggen:

Het huis heeft drie slaapkamers.

Van concrete dingen, inclusief slaapkamers, kunnen we dus het bestaan uitdrukken zowel met een zogenaamde locatieve existentiële constructie ('er is ergens iets') als met een possessieve existentiële constructie ('een bezitter heeft iets'). Dat *bestaan* heel nauw verwant is aan *bezit*, is niet zo verwonderlijk. Naast 'Ik denk dus ik ben', zou je ook kunnen zeggen: 'Ik heb iets, dus het is'. In het Frans komt dat nauwe verband heel sterk tot uiting door het gebruik van *avoir* ('hebben'), dat zowel in de locatieve als de possessieve constructie voorkomt:

Il y a trois chambres à coucher dans la maison. (letterlijk: 'Het heeft er drie slaapkamers in het huis')

La maison a trois chambres à coucher. ('Het huis heeft drie slaapkamers')

Ook het Duits maakt gebruik van een soortgelijke existentiële constructie: naast *es gibt...* heb je ook *es hat ...*, vooral in het zuidwesten van Duitsland. De constructie die ik net gebruikte in mijn voorgaande zin (*naast ... heb je ook ...*), illustreert trouwens ook voor het Nederlands het fenomeen dat we existentie vaak spontaan formuleren als bezit. Je zou kunnen opwerpen dat *Je hebt ...* nog niet hetzelfde is als *Het heeft ...*, omdat het eerste een persoonlijke en het tweede een onpersoonlijke constructie is, zoals *il y a ...* en *es hat ...*. Dat klopt, maar toch lijkt ook het Nederlands gebruik te maken van zo'n onpersoonlijke constructie in de uitdrukking *Het heeft geen* (of *weinig ...*) *zin om ...*. Dat dit mogelijk een existentiële constructie is, mag blijken uit het feit dat het Engels hier *there is ...* gebruikt: *There is no use (complaining, trying ...)*. Anderzijds zou je hiertegen kunnen inbrengen dat dit geen zuivere onpersoonlijke constructie is, omdat er ook andere onderwerpen in kunnen voorkomen dan *het*, zoals in *Die pogingen hebben allemaal weinig zin*. Dat neemt niet weg dat we ook dan met existentie te maken hebben, want betekent die zin (ja, die zin met *zin*) niet ongeveer hetzelfde als 'Er zit weinig zin(nigs) in al die pogingen'? Bemerkt terloops dat we in het Nederlands vaak existentie uitdrukken met een concrete houding, ook als het om het bestaan van abstracte dingen gaat: *Er stond iets boeiends in de krant*, of nog *Er zit een kern van waarheid in je betoog*. Overigens gebruiken we ook bij tastbare zaken zonder het te beseffen houdingswerkwoorden die niet altijd even veel steek lijken te houden als we alles letterlijk nemen. Waarom zeggen we bijvoorbeeld dat er een knoop *zit* in een koord? Is een koord soms voorzien van stoeltjes waarop knopen eventueel plaats kunnen nemen?

Keuze

De vraag die we ons dan stellen, is natuurlijk of de twee existentiële constructies (de locatieve en de possessieve) altijd even goed mogelijk zijn. Dat zijn ze niet. Soms kan enkel de locatieve:

Er staat een vreemde man in onze tuin.

Onze tuin heeft een vreemde man. (uitgesloten)

Maar die laatste zin wordt beter als datgene wat we in de tuin lokaliseren, van nature in een soort afhankelijke relatie staat met de tuin:

Onze tuin heeft tien tuinkabouters. (al wat minder vreemd)

Bij gebeurtenissen gebruiken we vooral de locatieve constructie. Vergelijk:

Er is een terroristische aanslag geweest in onze lokale sportclub.

Onze lokale sportclub heeft een terroristische aanslag gehad. (vreemd)

Maar ook deze laatste zin wordt beduidend beter als de zin focust op een locatie die op een of andere manier gekenmerkt wordt door het voorkomen of achterwege blijven van een dergelijke gebeurtenis:

Heeft Duitsland het laatste decennium al een terroristische aanslag gehad? (ok)

Een land, een hoofdstad, een groot voetbalstadion en dergelijke kunnen we zien als een soort lichaam dat al dan niet vrij is van nare gebeurtenissen, zoals een mens al dan niet vrij is van kwaaltjes of ziektes. De veiligheid van dat soort megalocaties is een dimensie die de locatie karakteriseert. Als we willen spreken over het bestaan van vormen, dimensies of eigenschappen die werkelijk inherent zijn aan een voorwerp, dan zijn we op de possessieve constructie aangewezen en kunnen we haast onmogelijk de locatieve constructie gebruiken: *Het verkeersbord heeft een ronde vorm en een blauwe achtergrond* klinkt veel normaler dan *Er is een ronde vorm en een blauwe achtergrond in het verkeersbord*.

Maar goed, waarom kun je zeggen dat *je grote honger hebt*, maar niet dat *er grote honger in je is*, terwijl je dan weer haast niet kunt zeggen dat *de mensen veel woede hebben*, maar wel dat *er veel woede is bij de mensen*? Met mijn collega Fayssal Tayalati, een arabist, zal ik daar een antwoord proberen op te formuleren op een lezing in de VS. We mailden en belden veel heen en weer kort voor de aanslag op Charlie Hebdo, toen ik dus ook massa's zoekopdrachten op Google uitvoerde naar het soort plaatsen (kleine sportclubs versus voetbalstadia en zo) die wel of niet een terroristische aanslag kunnen *hebben*. Ons voorstel voor een congreslezing is aanvaard, maar of we makkelijk langs de douane zullen kunnen passeren, dat is een andere kwestie.

Referentie

Bert Cappelle en Fayssal Tayalati (2015), 'Autonomous entities and the choice between *there* and *have* existentials'. Lezing voor UNC Spring Colloquium, 28 maart 2015, Chapel Hill, North Carolina, VS.

Bert Cappelle is docent en onderzoeker Engelse taalkunde aan de universiteit van Rijsel.

e-mail: bert.cappelle@univ-lille3.fr

Broodje taal

Tante Bedje

FLEUR DEBOUTTE

Daar stond het. Zwart op wit. Datgene waar ik naar verlangde sinds de veel te vroege wekker die ochtend en die laatstestrohalm-espresso die toch de illusie moest wekken dat ik enigszins helder voor de dag kwam. Eerder op de dag was ik door de kou gefietst met een grote doos papieren, en een kleinere doos, ook vol papieren. De papieren in de tweede doos konden dienen om hersenspinsels, gedachten en overpeinzingen te sorteren in een helder antwoord. Die eerste doos zou ik later terugkrijgen vol met de eigenlijke goede, foute, flinke en grappige antwoorden. En dus ook met één freudiaans antwoord, zoals dat zo mooi heet. Ik bleek namelijk niet de enige te zijn die die ochtend doodmoe in de aula zat. En ik was zeker niet de enige die meer aan een warm, zacht bed moest denken dan aan taalcorrectheid. Soms is de verbinding met je studenten net iets groter dan anders.

Zo kwam het dus dat de tweede examenvraag een heel bijzonder antwoord kreeg. In die examenvraag krijgen de studenten een tekst waarin allerlei fouten staan. Bij de tekst vullen ze dan een rooster in, waarin de fouten moeten worden benoemd, gedefinieerd en verbeterd. De meeste studenten weten de fouten doorgaans uitstekend te verbeteren, alleen met de benoemen en de definities gaat het soms wel eens fout. Zo is een definitie bijvoorbeeld niet precies genoeg, of er ontbreekt iets substantieels. Bij de benoeming vergeet iemand wel eens te schrijven dat het wel degelijk om een fout gaat, of er sluipt een slordigheidje in de naam-

geving. En zo staat dan ineens iets heel gek bij een fout over ongeoorloofde inversie: 'Dit is een Tante Bedje'.

Charivarius

Zo'n *verschrijving* (de schriftelijke versie van een verspreking) kan ik op een koude januariochtend aan het einde van een zware examenreeks werkelijk niemand kwalijk nemen, al had er natuurlijk eigenlijk moeten staan dat het om een *tantebetje* ging. Die stijlfout herinnert u zich ongetwijfeld uit uw middelbareschooltijd, al is het maar omdat er zo'n leuke geschiedenis aan vasthangt. De naam van de fout komt van de taalpurist Charivarius, die een tijdlang voor 'De (Groene) Amsterdammer' de taalrubriek *Charivarius* verzorgde. In die rubriek behandelde hij met een ironische kwinkslag onder andere taal- en stijlfouten. Vele fouten en stijlproblemen die we vandaag in normatieve naslagwerken terugvinden, kunnen aan hem en zijn rubriekje worden toegeschreven. Zo leerde Charivarius ons meer over contaminaties, pleonasmen en de erg tot de verbeelding sprekende hijgstijl.

Behalve die charmante rubriekjes in 'De (Groene) Amsterdammer', publiceerde Charivarius, of Gerard Nols Trenité, zoals de man echt heette, in 1940 het razend populaire 'Is dat goed Nederlands?' In dat boekje vinden we de tantebetje terug, dat daarna vele jaren de hersenen van schoolkinderen en studenten bezig zou houden. Charivarius noemde de fout naar zijn tantje Betje, wier brieven doorspekt waren met de 'tantebetjestijl'. Al bestaat er heel wat twijfel over het werkelijke bestaan van de tante, aan het bestaan van de fout valt niet te twijfelen.

Achterstevoren

De befaamde tantebetjestijl komt voor wanneer er ten onrechte inversie wordt gebruikt in een nevenschikte zin. Charivarius illustreerde dat probleem in zijn boekje met de volgende zin: *Het weder houdt zich goed en genieten wij veel van onzen beelderigen tuin; ook zuster Keetje zit er vaak met haar breiwerk en knapt zij zienderoogen op*. In die zin treedt er na de nevenschikkende voegwoorden *en* steeds inversie op. Dat betekent dat het onderwerp en de persoonsvorm van de zin van plaats verwisselen: daar waar in de gebruikelijke volgorde eerst het onderwerp en dan de persoonsvorm staat, is dat nu omgekeerd. Natuurlijk zijn niet alle gevallen waarin inversie voorkomt, problematisch: in vraagzinnen (*Heb je dat Broodje taal wel goed gelezen?*) en bij een vooropplaatsing (*Gisteren zag ik geen enkele mus in de tuin*) is inversie heel gewoon.

In drie situaties kan inversie tot een tantebetjeconstructie leiden. In elk van die drie situaties is er sprake van een nevenschikking, en treedt de inversie steeds op in het tweede deel van die nevenschikking, na het voegwoord. Bij de eerste soort tantebetje is er geen inversie in de eerste hoofdzin, maar wel inversie in de tweede zin. Zulke tantebetjes springen in het oog; dat vond Charivarius zelf ook toen hij de voorbeelden van zijn tantes brieven opnam: *Het weder houdt zich goed en genieten wij veel van onzen beelderigen tuin [...]*. Het tweede type tantebetje is wat minder opvallend, maar een stuk frequenter. In die zinnen is er gelegitimeerde inversie in de eerste hoofdzin, maar ongeoorloofde inversie in de tweede zin. Daarvan is deze zin een heel duidelijk voorbeeld: *Marieke zagen we gisteren bij de kruidernier, en gaven we haar vriendelijk een hand*. Maar niet altijd zijn dit soort tantebetjes zo duidelijk. Vaak ziet de fout er eerder zo uit: *Volgende week zullen we op bezoek gaan bij onze grootmoeder, en kopen we nu alvast een doos pralines*. De inversie in de tweede zin is daar ongeoorloofd, aangezien de reden voor de inversie in de eerste zin afwezig is in de tweede. In de eerste zin treedt er namelijk inversie op door het vooropgeplaatste zinsdeel *Volgende week*. Dat zinsdeel kunnen we niet vooropplaatsen bij het tweede deel van de nevenschikking. Het is onmogelijk om te zeggen: *Volgende week kopen we nu alvast een doos pralines*. Daarom spreken we in dat geval ook van een tantebetjeconstructie. Die zinnen zorgen doorgaans voor heel wat twijfel; er zijn immers vele zinnen denkbaar waarin dat vooropgeplaatste zinsdeel uit het eer-

ste deel van de nevenschikking wel bij het tweede deel kan worden gedacht. Een zin als *Door een ongeval is de E40 versperd, en kunnen auto's niet voortrijden* bevat dan ook geen tantebetje.

Tot slot komt een tantebetjeconstructie nog voor wanneer er inversie optreedt in de eerste hoofdzin, en er door een samentrekking van het onderwerp ook inversie gesuggereerd wordt in de tweede zin. Dat is bijvoorbeeld het geval in een zin als: *Binnenkort begin ik aan mijn studie, en moet nu dus nieuwe leerboeken kopen*. In die zin doet zich hetzelfde probleem voor als hierboven: de reden voor de inversie in het eerste deel van de nevenschikking geldt niet voor het tweede deel. Daarom mag *ik* daar dus niet worden samengetrokken: dat impliceert namelijk tantebetjestijl.

Tante bedje

De tantebetje is een van die fouten die iedereen op de schoolbanken ooit wel eens gehoord heeft. Naast de mooie ontstaansgeschiedenis mag u er gerust ook bij onthouden dat die ongeoorloofde inversie in een nevenschikte zin nog geregeld teksten ontsiert. De moraal van dit verhaal is in elk geval dat een freudiaanse *verschrijving* niet hoeft te betekenen dat de kern van de zaak niet is doorgedrongen. Mijn vermoeide student had de tantebetje prima gedefinieerd en netjes verbeterd. Alleen het *bedje* strooide wat roet in het eten.

Fleur Deboutte is als praktijkassistent verbonden aan de afdeling Nederlandse Taalbeheersing van de KU Leuven.

e-mail: fleur.deboutte@kuleuven-kulak.be

Dienstverlening voor iedereen: communicatie met anderstalige moeders in de zorgsector

LISA SEGERS, ELLEN VAN PRAET, JULY DE WILDE EN PASCAL RILLOF

Overheidsdiensten en sociale dienstverleners worden steeds vaker met een opvallende diversiteit aan cliënten geconfronteerd. De Vakgroep Vertalen, Tolken en Communicatie

van Universiteit Gent ontwikkelde, naar een concept van het Kruispunt Migratie-Integratie¹ en met de medewerking van Kind en Gezin, een meetinstrument om de communicatie met anderstalige cliënten die het Nederlands niet of slechts beperkt beheersen, in kaart te brengen. Met de steun van het Impulsfonds kreeg dit initiatief een vervolg en wordt een multimodale app ontwikkeld voor een Windows 8-tablet die de communicatie tussen anderstalige moeders en dienstverleners van Kind en Gezin faciliteert.

van het gesprek. De data werden verzameld door Kind en Gezin. We hebben ze daarna zowel kwantitatief als kwalitatief geanalyseerd.

Met het project, gefinancierd door het Kruispunt Migratie-Integratie, wilden we empirisch gefundeerde antwoorden formuleren op de volgende onderzoeksvragen:

1. Welke personen, instrumenten en strategieën (brugfuncties) worden momenteel door de dienstverleners ingezet? Welke nog niet?
2. In welke dienstverleningscontexten (onderdelen/doeleinden) worden welke brugfuncties ingezet?
3. Welke voor- en nadelen hebben deze brugfuncties?
4. Welke brugfuncties werken optimaal binnen bepaalde dienstverleningscontexten en waarom (succesfactoren en randvoorwaarden)?
5. Welke brugfuncties werken niet adequaat binnen bepaalde dienstverleningscontexten en waarom (valkuilen en randvoorwaarden)?
6. Welke brugfuncties die nog niet worden gebruikt door Kind en Gezin, bieden mogelijk een oplossing voor hiaten of obstakels in de communicatie tussen dienstverleners en cliënten?

Meten is weten: een communicatiematrix voor Kind en Gezin

Het doel van de samenwerking met het Kruispunt Migratie-Integratie en Kind en Gezin was om op basis van een steekproef van 74 geobserveerde en gefilmde dienstverleningsgesprekken tot een overzicht (communicatiematrix) te komen dat schematisch weergeeft welke personen, instrumenten en strategieën idealiter worden ingezet om de communicatie tussen dienstverleners en hun cliënten te faciliteren. Hierbij werd rekening gehouden met de meertalige context en het doel

Om een antwoord te geven op de verschillende onderzoeksvragen enerzijds, en rekening houdend met de aangeleverde data anderzijds, werd het onderzoek tweeledig opgebouwd: een eerste luik A, descriptief en kwantitatief van aard, en een tweede luik B, explorerend en kwalitatief van aard. De kwalitatieve analyse uit luik B bouwt verder op bevindingen uit luik A.

Luik A: kwantitatieve, descriptieve analyse

In een initiële fase werden de fragmenten descriptief benaderd. Hierbij gingen we na welke contextelemen-

ten de dienstverlening in de gefilmde fragmenten bepalen en welke communicatiemiddelen ingezet worden in de dienstverleningsgesprekken. Op die manier konden we onder meer een antwoord formuleren op de vraag welke brugfuncties werden ingezet, met welke frequentie en door welke dienstverlener. Om dit te bereiken werden de betrokken dienstverleningsgesprekken en het communicatief handelen van de dienstverleners gestructureerd en geanalyseerd met het softwareprogramma Nvivo 10.

Luik B: kwalitatieve, explorerende analyse

In een tweede fase verrichtten we explorerend onderzoek naar verbanden of redenen voor het al dan niet slagen van de communicatie in de dienstverlening. Om het succes van een dienstverleningsgesprek te bepalen, benaderden we de data vanuit drie invalshoeken.

- In eerste instantie werden conversatieanalytische criteria in overweging genomen. Enkele van de vragen die centraal stonden waren:
 - Hoe beïnvloedt de materiële setting de dienstverlening?
 - Dragen de zitpositie en de lichaamshouding van de deelnemers bij tot contact?
 - Hoe eenduidig is de non-verbale communicatie?
 - Hoe hoog is de conversationele coherentie?
- In tweede instantie werden de 74 gefilmde opnames getoetst aan de drie vooropgestelde kwaliteitscriteria van Kind en Gezin:
 - (1) Begrijpen en begrepen worden
 - (2) Complexiteit van de boodschap
 - (3) Veiligheid van het kind
- In derde instantie werden de fragmenten tijdens een bijeenkomst voorgelegd aan experts en medewerkers van het Kruispunt Migratie-Integratie, Sociaal Tolken- en Vertaaldiensten en Kind en Gezin. Het doel van deze sessies was tweeledig:
 - (1) De onderliggende interpretatieprocessen en methoden die de projectuitvoerders gehanteerd hadden bij de verwerking van de data toetsen aan de interpretaties van een expertenpanel.

- (2) Op zoek gaan naar 'best practices', met als doel de dienstverlening van Kind en Gezin, waar nodig en mogelijk, te verbeteren.

Resultaten

Het onderzoek heeft aangetoond dat in de dienstverlening met andersstaligen de talenkennis van de cliënt het belangrijkste criterium is om te bepalen welke brugfunctie het best ingezet wordt. Andere contextelementen (bijvoorbeeld doel van het gesprek, deelnemers, etc.) zijn zeker ook relevant, maar blijven ondergeschikt en secundair aan de beschikbare talenkennis van de moeder.

Om een succesvolle overbrugging van de taalkloof te garanderen, verdient het aanbeveling om drie fases in acht te nemen:

Fase 1. De voorbereidende fase

De fase die voorafgaat aan de dienstverlening met de anderstalige cliënt is cruciaal om een overbrugging van de taalkloof te garanderen. In deze fase verdient het aanbeveling dat een aantal strikt noodzakelijke gegevens geregistreerd worden, die bepalend zijn voor de beslissingen die in het vervolg van het traject genomen dienen te worden:

- (1) thuistaal van de moeder;
- (2) analfabetisme/Laaggeletterdheid van de moeder;
- (3) kennisniveau van het Nederlands van de moeder en de vader, uitgedrukt volgens het Common European Framework of Reference for Languages (CEFR);
- (4) kennisniveau van een gemeenschappelijke taal (Engels/Frans) van de moeder en de vader, uitgedrukt volgens het CEFR.

Naast informatie over de taalkennis van de moeder en de vader is het ook van belang na te gaan of de vader eventueel aanwezig kan zijn en betrokken kan worden bij het consult om, indien nodig, talige ondersteuning te bieden voor de moeder.

Fase 2. Welk type verbale overbrugging inzetten?

Wanneer het kennisniveau van het Nederlands van de moeder gelijk is aan of lager dan A1 (CEFR), kan men spreken van een taalkloof die men enkel kan overbruggen mits er sprake is van het gebruik van een gemeenschappelijke taal, de inzet van een gezinsondersteuner die talige ondersteuning garandeert, of de inzet van een sociaal tolk (ter plaatse of via telefoontolken). Het gebruik van eenvoudig Nederlands kan in dit geval de communicatie ondersteunen en bevorderen, maar is als enige en eerste overbruggingsfunctie absoluut contraproductief. Wanneer het kennisniveau van de moeder hoger is dan A1, is ook eenvoudig Nederlands als verbale overbruggingsstrategie een optie.

Indien de communicatie echter niet vlot, dient de dienstverlener de dienstverlening stop te zetten en alternatieve verbale overbrugging te voorzien.

Indien het niet mogelijk blijkt om de taalkloof verbaal te overbruggen met behulp van het Nederlands, volgt men bij voorkeur volgende stappen:

(1) Indien zowel dienstverlener als cliënt een gemeenschappelijke taal spreken met minimumniveau B1/B2, én de dienstverlenende organisatie er geen bezwaar tegen heeft om de dienstverlening in een andere taal te laten plaatsvinden, kan men in eerste instantie via deze gemeenschappelijke taal communiceren. Ondersteund met afdoende non-verbale overbruggingsstrategieën is dit een goede eerste keuze voor een geslaagde dienstverlening.

(2) Indien men geen beroep kan doen op een gemeenschappelijke taal, of indien het kennisniveau van de gemeenschappelijke taal van een van of allebei de partijen onvoldoende is, kan men overgaan op het inschakelen van een gezinsondersteuner die talige ondersteuning biedt.

(3) Indien voor de thuistaal van de moeder geen gezinsondersteuner kan gevonden worden die talige ondersteuning biedt, verdient het aanbeveling om beroep te doen op een sociaal tolk (ter plaatse of via telefoontolken).

(4) Indien noch een gezinsondersteuner met talige ondersteuning, noch een sociaal tolk ingezet kan worden, kan men in allerlaatste instantie een beroep doen op een informeel tolk/familielid met kennis van het Nederlands of van een gemeenschappelijke taal B1/B2. Dit kan echter ten koste gaan van de betrokkenheid van de moeder bij het gesprek en houdt een aantal ernstige risico's in: de boodschap kan vervormd worden en er is geen garantie op privacy en geheimhouding.

Fase 3. Welke non-verbale overbruggingsstrategie inzetten?

Non-verbale overbruggingsstrategieën werken in de eerste plaats ondersteunend en kunnen nooit worden ingezet als enige overbruggingsstrategie:

- Een positieve, coachende, empathische houding is een basisstrategie die over alle contexten en voorwaarden heen ingezet dient te worden.
- Een aangepaste non-verbale communicatie (oogcontact, open houding, warme gezichtsuitdrukkingen,...) kan de communicatie ook bevorderen.
- Het gebruik van pictografisch materiaal kan de kwaliteit van de dienstverlening verhogen, maar enkel als de taalkloof ook verbaal overbrugd wordt. Pictografisch materiaal kan enkel hulp bieden bij het overbrengen van minder complexe boodschappen en kan het best beperkt worden tot kort en efficiënt gebruik.

Voor een schematisch overzicht en inzage in de onderzoeksresultaten van de communicatiematrix zie <http://www.kruispuntmi.be>.

Ontwikkeling van een webapplicatie

Om in de praktijk nog beter in te zetten op een optimaal gebruik van alle brugfuncties (pictografisch materiaal, audio- en videomateriaal) en ook het hoofd te bieden aan praktische obstakels bij het inzetten van een sociaal tolk (verplaatsing, hoge uurtarieven, een tekort in het taalaanbod), ontstond met steun van het Impulsfonds voor het Migrantenbeleid, een nieuwe samenwerking tussen het Kruispunt Migratie-Integratie, Kind en Gezin en de Universiteit Gent rond een project dat voortbouwt op de resultaten van het onderzoek van de communicatiematrix.

Het doel van het project is een multimodale communicatie-app te ontwikkelen die de communicatie in de dienstverlening tussen zorgverstrekkers van Kind en Gezin (regioverpleegkundigen, gezinsondersteuners, artsen) en anderstalige moeders met een beperkte kennis van het Nederlands (kennisniveau gelijk aan of lager dan A1, CEFR) faciliteert. De interactieve mogelijkheden van een mobiele applicatie kunnen immers de dienstverlening op maat van de anderstalige cliënt bevorderen, zodat de dienstverlening beter afgestemd kan worden op zijn/haar noden en wensen. Daarnaast wil het project meten welke impact het gebruik van de app heeft op de kwaliteit van de dienstverlening, en zal het peilen naar al dan niet verhoogde tevredenheid bij de zorgverstrekkers via een enquête.

De doelgroep en de reikwijdte van het project strekt zich uit over heel Vlaanderen (de Vlaamse Gemeenschap), met focus op de grootstedelijke regio's Brussel en Antwerpen, waar een hogere aanwezigheid is van anderstalige moeders.

Momenteel wordt gewerkt aan de conceptuele ontwikkeling van de app in nauw overleg met de medewerkers van Kind en Gezin. Hierna zal een eerste testversie van de app ontwikkeld worden. De bedoeling is dat zorgverstrekkers tijdens het dienstverleningsgesprek gebruikmaken van de web-app op een Windows 8-tablet. Het startscherm van de tablet zal pictogrammen bevatten gerangschikt in verschillende thema's (bijvoorbeeld 'de verzorging van mijn kind', 'de vaccins van mijn kind', 'de zindelijkheidstraining van mijn kind', ...). De thema's die in de eerste testversie van de app zullen worden ontwikkeld, worden bepaald in overleg met zorgverstrekkers van Kind en Gezin, uitgaand van hun ervaring met de meest gestelde vragen en aangekaarte problemen. Via het startscherm kan de zorgverstrekker of de cliënt aangeven ergens behoefte aan te hebben, kan een medisch probleem worden aange-

kaart, of een gemoedstoestand duidelijk gemaakt worden. Op die manier kan het accent van zuiver informeren verschuiven naar een meer interactieve dienstverlening op maat van de cliënt. De app gaat uit van het principe van multimodale input: zowel zorgverstrekker als cliënt kunnen communiceren door teksten te tikken, iets te tekenen, of een videoboodschap af te spelen. Bovendien voorziet de app de mogelijkheid om webcamtolken of telefoontolken in te schakelen als dit acuut nodig zou blijken, en wordt in de mogelijkheid voorzien om tijdens het dienstverleningsgesprek een beroep te doen op gesproken vertalingen van eenvoudige, korte boodschappen naar frequent voorkomende talen in de dienstverlening. Ook kan eventueel voorzien worden dat de zorgverstrekker overschakelt op (bestaande) medische apps die snel en beeldend uitleg geven over de aandoening die het kind van de cliënt heeft. Deze testversie zal door een selectie van zorgverstrekkers van Kind en Gezin ingezet worden in de grootstedelijke regio's Brussel en Antwerpen. Vervolgens wordt een contrastieve analyse gemaakt van 15 gefilmde dienstverleningsgesprekken met app en 15 gefilmde dienstverleningsgesprekken zonder app met het oog op detectie van succesfactoren en randvoorwaarden voor een geslaagde dienstverlening. Hierbij zullen de filmfragmenten geanalyseerd, gecodeerd en systematisch verwerkt worden in NVivo 10.

Vervolgens bevragen we de doelgroep systematisch in een enquête over het al dan niet of gedeeltelijk slagen van de dienstverlening en de toegevoegde waarde van de communicatie-app voor het wederzijds begrip en dialoog. Naast dit tevredenheidsonderzoek gebeurt de uiteindelijke evaluatie van de impact van de app op de dienstverlening aan de hand van een bijeenkomst waarbij de bevindingen afgetoetst worden aan een panel van gebruikers en experts (zoals in het vorige onderzoek van de communicatiematrix).

Met dit project willen het Kruispunt Migratie-Integratie, Kind en Gezin en de onderzoekers van Universiteit Gent een oplossing bieden voor obstakels in de communicatie tussen dienstverleners en anderstalige cliënten en het verder uitbouwen en optimaliseren van brugfuncties stimuleren. Bovendien wil het project een impuls geven aan het werken met technologische tools in de dienstverlening voor anderstalige cliënten.

Noten

Het het Kruispunt Migratie-Integratie ontwikkelt en ontsluit kennis en expertise over migratie en integratie, ontwikkelt methodieken, zorgt voor coördinatie en afstemming, organiseert vormingen en geeft advies. Met de diensten voor integratie,

inburgering, sociaal tolken en vertalen, valt het Kruispunt Migratie-Integratie sinds 1 januari 2015 onder het Agentschap Integratie en Inburgering ter ondersteuning van het Vlaams integratiebeleid (<http://integratiebeleid.be/>).

Literatuur

De Wilde, J., Van Praet, E., & Rilof, P. (te verschijnen). Multilingualism contested. A communication matrix for multilingual service encounters. Ter publicatie aangeboden bij Journal of Language and Politics.

Rilof, P., Van Praet, E., & De Wilde, J. (2013). *Eindrapport. Communicatiematrix Kind en Gezin. Brussel: het Kruispunt Migratie-Integratie*. Online beschikbaar: <http://www.kruispuntmi.be>.

Rilof, P., Van Praet, E., & De Wilde, J. (2014). The communication matrix. Beating babel: coping with multilingual service encounters. In C. Valero-Garcés, B. Vitalaru & E. Mojica López (red.), *(Re)Visiting Ethics and Ideology in Situations of Conflict* (pp. 263–269). Presented at the 5th Conference on Public Service Interpreting and Translation (PSIT - 2014), Universidad de Alcalá: Universidad de Alcalá.

Van Praet, E., De Wilde, J., & Rilof, P. (2014). Communicatiematrix voor Kind & Gezin. In Evenepoel, S.; Goethals, P.; Jookens, L. (red.), *Beschouwingen uit een talenhuis: opstellen over onderwijs en onderzoek in de Vakgroep Vertalen, Tolken en Communicatie aangeboden aan Rita Godyns* (pp. 125–132). Gent: Academia Press.

Lisa Segers, Ellen Van Praet en July De Wilde maken deel uit van de onderzoeksgroep InterComm van de Vakgroep Vertalen, Tolken en Communicatie van de Universiteit Gent (zie <http://www.intercomm.ugent.be>).

e-mail: lisa.segers@ugent.be, ellen.vanpraet@ugent.be, july.dewilde@ugent.be

Pascal Rilof is beleidscoördinator Taal & diversiteit bij het Kruispunt Migratie-Integratie.

e-mail: pascal.rilof@kruispuntmi.be

Dossier

Het zoeken naar passende aanspreekvormen

ALBERT OOSTERHOF

Tussen Nederland en Vlaanderen zijn er verschillen in het gebruik van en de keuze voor een beleefdheidsvorm (u en varianten zoals uw) of een vertrouwelijkheidsvorm (je, jij en varianten zoals jouw). In het Nederlandse onderwijs wordt bijvoorbeeld vaak geklaagd over het gebrek aan elementaire beleefdheid; aan Vlaamse universiteiten is het doorgaans ondenkbaar dat een student de docent zou tutoyeren. In een eerder artikel in Over taal (Oosterhof, 2013) besteedde ik ook al aandacht aan aanspreekvormen in verschillende contexten. In dit artikel geef ik een aantal voorbeelden van andere contexten en genres waar aanspreekvormen verschillend gebruikt worden in Nederland en Vlaanderen. Ik bespreek daarbij enkele recente resultaten van (scriptie)onderzoek dat de afgelopen jaren werd uitgevoerd (Van Opstal, 2011 en Deckers, 2011). Tevens bespreek ik enkele voorbeelden van lopende studies en doe ik suggesties voor toekomstig onderzoek.

Aanspreekvormen in personeelsadvertenties: invloed van opleidingsniveau

In een artikel uit 2007 doet Roel Vismans verslag van zijn onderzoek naar aanspreekvormen in Nederlandse en Vlaamse personeelsadvertenties voor hoogopgeleiden. In de Antwerpse masterscriptie van Charlotte Van Opstal (2011) wordt een uitbreiding gepresenteerd op het onderzoek van Vismans.¹ Het corpus van Van Opstal bevat ook advertenties voor functies op andere opleidingsniveaus. Ze verzamelde 600 personeelsadvertenties in de periode van oktober 2010 tot maart 2011, waarvan 300 afkomstig van de website www.vacature.com (België) en 300 van www.nationalevacaturebank.nl (Nederland). Daarbij hanteert Van Opstal dezelfde werkwijze als Vismans, waarbij advertenties ingedeeld worden in vier categorieën:

- advertenties met alleen u-vormen;
- advertenties met alleen je-vormen;
- advertenties waarin geen van beide vormen voorkomt ('vermijding');
- advertenties waarin beide vormen door elkaar gebruikt worden ('afwisseling').

In Oosterhof (2013) liet ik enkele resultaten zien uit het scriptieonderzoek van Van Opstal, zonder de data uit te splitsen op basis van het opleidingsniveau vermeld in de advertentie. In onderstaande tabel zijn de uitgesplitste resultaten te vinden. Opleidingsniveau blijkt echter geen duidelijk effect te hebben op het aandeel van advertenties met *u*-vormen, *je*-vormen, vermijding of juist afwisseling van beide vormen, zoals de lezer zelf ook kan vaststellen.

	<i>u</i> -vormen	<i>je</i> -vormen	vermijding	afwisseling	totaal
secundair/mbo	24	74	14	11	123
	20%	60%	11%	9%	
bachelor/hbo	65	200	31	29	325
	20%	62%	10%	9%	
master/universitair	8	32	3	9	52
	15%	62%	6%	17%	
totaal	97	306	48	49	500
	19%	61%	10%	10%	

Tabel 1: aanspreekvormen in personeelsadvertenties voor functies op verschillende opleidingsniveaus

Het gebruik van aanspreekvormen wordt dus niet beïnvloed door het opleidingsniveau van de functie waarvoor geadverteerd wordt.

Aanspreekvormen: grammatica, taalvariatie en cultuur

Uit eerder onderzoek blijkt dat het gebruik van *u*- dan wel *je*-vormen wél afhankelijk is van de herkomst van de advertentie. Zie daarvoor ook mijn bijdrage uit 2013 in *Over taal*. De vraag blijft of we zo'n resultaat kunnen verklaren in termen van verschillen in culturele waar-

den tussen Noord en Zuid. Het valt immers niet uit te sluiten dat er een 'taalintern' verschil is tussen Vlaamse en Nederlandse variëteiten van het Nederlands. Enkele studenten voerden in het kader van een werkcollege 'Interculturele Communicatie' een verkennend corpusonderzoek uit naar aanspreekvormen in Duitse personeelsadvertenties. Het materiaal werd verzameld op de vacaturesite <http://www.stellenanzeigen.de/> (februari-mei 2011). De resultaten zijn gepresenteerd in tabel 2:

Sie-vormen	du-vormen	vermijding	afwisseling	totaal
58	1	0	1	60
97%	2%	0%	2%	

Tabel 2: aanspreekvormen in Duitse personeelsadvertenties

In Duits materiaal wordt in de overgrote meerderheid van de advertenties de beleefdheidsvorm gebruikt. Verder is het in het Frans bijvoorbeeld volstrekt ongebruikelijk om iets anders dan een vorm van *vous* te gebruiken in een personeelsadvertentie. Zo'n (bijna absoluut) verschil tussen Duitse (of Franse) en Nederlandstalige personeelsadvertenties is niet een-op-een te vertalen in termen van verschillen in culturele waarden. Hier gaat het ook om een door taalinterne factoren bepaald verschil tussen het Duits en het Nederlands.

Zoals er verschillen zijn tussen het Duits en het Nederlands, zijn er net zo goed verschillen tussen variëteiten van het Nederlands op basis van factoren die losstaan van cultuur. Daarbij kan gedacht worden aan invloed van dialect of tussentaal, waar *u* gebruikt wordt als een vorm van het voornaamwoord *ge/gij*.

In elk geval is het opvallend dat in het besproken corpusonderzoek juist een sociaal-cultureel relevante factor als opleidingsniveau geen invloed blijkt te hebben op het gebruik van aanspreekvormen. Het gevonden verschil tussen Noord en Zuid laat zich allicht helemaal niet zo gemakkelijk verklaren als een cultureel bepaald verschil. Daartoe zou eerst uitgesloten moeten worden dat deze variatie toe te schrijven is aan (andere) sociolinguïstische of taalinterne factoren. Allicht laat het gebruik van aanspreekvormen zich beter beschrijven als een 'multifactorieel' fenomeen, waarbij ook aandacht gaat naar de grammatica van de Nederlandse voornaamwoorden en de sociolinguïstische context. Daarvoor is het van belang om niet zoals Vismans advertenties in te delen in vier ruwe categorieën, maar binnen advertenties ook de syntactische positie en functie van de aanspreekvormen in kaart te brengen.

Aanspreekvormen in rouwadvertenties

In lopend (scriptie)onderzoek waar ik bij betrokken ben, wordt momenteel ook aandacht besteed aan aanspreekvormen in andere typen advertenties die te vinden zijn in de media. Interessant is om ook te kijken naar aanspreekvormen in familieberichten. In rouwadvertenties blijken er bijvoorbeeld verschillende perspectieven te zijn van waaruit lezers kunnen worden aangesproken en uitgenodigd voor een rouwplechtigheid. De vier belangrijkste mogelijkheden worden geïllustreerd in tabel 3, aan de hand van voorbeelden van rouwadvertenties uit *de Volkskrant* (augustus 2014 - februari 2015). In wat volgt zullen we deze voorbeelden verder bespreken. Op basis van het overzicht in dit artikel kan in vervolgonderzoek een kwantitatieve studie uitgevoerd worden.

Vermijding (zakelijk perspectief)	Lijdende vorm: <i>De afscheidsdienst wordt gehouden donderdag 11 september om 12.30 uur in de parochiekerk HH. Martelaren van Gorcum, Linnaeushof 94 te Amsterdam. (de Volkskrant, 9 september 2014)</i>
	Naamwoordstijl: <i>Het aan de aarde toevertrouwen van Kees vindt plaats om 14.30 uur op begraafplaats Elzenhof, Walstein 99-101 te Harderwijk. (de Volkskrant 6 september 2014)</i> <i>Afscheid nemen van Tom kan op maandag 8 september van 18.00-18.45 in crematorium Eikelenburg, Eikelenburglaan 7 in Rijswijk. (de Volkskrant, 8 september 2014)</i>
	Overig (vaak passieve werkwoorden): <i>De crematieplechtigheid vindt plaats op donderdag 28 augustus om 15.30 uur in crematorium Den en Rust, Frans Halslaan 27 te Bilthoven. (de Volkskrant, 26 augustus 2014)</i>
Vermijding (we-vormen)	<i>Intens verdrietig heb ik afscheid genomen van mijn allerliefste maatje (...) Wij willen Pauline gedenken tijdens een bijeenkomst op vrijdag 15 augustus om 10.00 uur in het Groene Kerkje, Haarlemmerstraatweg 6, 2343 LB te Oegstgeest. Na de bijeenkomst is er gelegenheid elkaar informeel te ontmoeten in het Willibrordserf naast de kerk. (de Volkskrant, 13 augustus 2014)</i> <i>De uitvaartdienst wordt gehouden op woensdag 27 augustus om 12.30 uur in de r.k. kerk H. Bonifatius, Van Vredenburgweg 67 te Rijswijk, waarna wij hem begeleiden naar zijn laatste rustplaats in het familiegraf op de begraafplaats bij de kerk. (de Volkskrant, 23 augustus 2014)</i>
Beleefdheidsvorm	<i>Wij nodigen u uit om samen met ons afscheid te nemen van Aleid op zaterdag 16 augustus om 12.30 uur in de Luxzaal van crematorium Rijtackers, Anthony Fokkerweg 150 te Eindhoven.</i> <i>Vanaf 12.00 bent u welkom in de ontvangkamer van het crematorium, waar gelegenheid is tot schriftelijk condoleren. Na afloop kunt u de familie condoleren in de koffiekamer van het crematorium.</i> <i>U kunt afscheid nemen van Aleid op donderdag en vrijdag van 14.00 tot 15.00 uur en van 19.00 tot 20.00 uur (...). (de Volkskrant, 13 augustus 2014)</i>

Vertrouwelijkheidsvorm	Enkelvoudsvormen (jelij en varianten): <i>Omringd door zijn drie vrouwen is overleden (...)</i> <i>mijn lief, onze papa die de wereld zag als zijn familie (...)</i> <i>Wij herdenken Herman graag met <u>jou</u> op zaterdag 14 februari a.s. (...)</i> <i>Gelegenheid tot samenzijn en condoleren, tussen 15.00 en 17.00 uur in HTIB, Eerste Weteringplantsoen 2-c, Amsterdam</i> <i>Herman is thuis opgebaard. Wil <u>je</u> daar nog afscheid nemen, bel dan 06 (...)</i> (de Volkskrant, 11 februari 2015)
	Combinatie van enkelvoud en meervoudsvormen (jullie): <i>We willen samen met <u>jullie</u> afscheid nemen van Marijn op woensdag 20 augustus om 11.30 uur in de Boszaal van crematorium Jonkerbos, Weg door Jonkerbos 51 te Nijmegen.</i> <i>We vinden het fijn als <u>je</u> een mooie kaart of een briefje met een persoonlijk berichtje of herinnering aan Marijn en een bloem mee wil nemen.</i> (de Volkskrant, 19 augustus 2014)

Tabel 3: Keuze van perspectief en aanspreekvormen in rouwadvertenties in *de Volkskrant*

In rouwadvertenties wordt dikwijls gekozen voor vermindering van voornaamwoorden van de tweede persoon. Er zijn verschillende mogelijkheden om dat doel te bereiken, zoals het gebruik van de lijdende vorm, naamwoordstijl of een passief werkwoord. Met een passief werkwoord bedoel ik hier een werkwoord zoals *plaatsvinden*, dat de schrijver in staat stelt om de handelende persoon niet te noemen. Merk op dat een formulering zoals *de plechtigheid vindt plaats op ...* vervangen kan worden door een passief zoals in *de plechtigheid wordt (door ons) gehouden op ...*

Het aan de aarde toevertrouwen

Men kan zich natuurlijk afvragen of er wel zoiets is als ‘vermindering’ van aanspreekvormen (of andere pronomina) in rouwadvertenties, of dat het gebruik van bijvoorbeeld naamwoordstijl verder niets te betekenen heeft. Maar er zijn wel redenen om aan te nemen dat er sprake is van ‘vermindering’. Een formulering zoals ‘het aan de aarde toevertrouwen van Kees’ klinkt toch nogal geforceerd. We kunnen deze stijlkeuze verklaren uit een neiging om de agens van deze handeling liever niet te noemen. Verder valt op dat er meermaals sprake is van het weglaten van een verplicht argument bij het gezegde, zoals bij de uitdrukking *kennis geven van*:

- Bedroefd, maar met een gevoel van grote dankbaarheid dat wij haar zo lang bij ons mochten houden, geven wij kennis van het overlijden van onze moeder, schoonmoeder, oma en overgrootmoeder (...) (de Volkskrant, 14 februari 2015)
- Met oprecht verdriet geven wij kennis van het overlijden van (...) (de Volkskrant, 13 augustus 2014)

Normaal gesproken krijgt de werkwoordelijke uitdrukking *kennis geven van* een lijdend voorwerp bij zich: je geeft altijd iemand kennis van iets. De reden dat dit lijdend voorwerp niet genoemd wordt in voorbeelden zoals bovenstaande gevallen kan best zijn dat de lezer zodoende niet direct hoeft te

worden aangesproken met *u* ofwel *je*. De keuze tussen die twee vormen zou immers best lastig kunnen zijn voor de opsteller van de advertentie. Enerzijds klinkt de beleefdheidsvorm in deze context erg afstandelijk, maar anderzijds is het gebruik van de *je*-vorm juist in deze ernstige context weer (te) informeel.

Een andere manier om de aanspreekvormen *je* of *u* te vermijden, is door het gebruik van *we*-vormen, zoals in het fragment in de tabel. Het inclusieve karakter van *we* kan versterkt worden door het gebruik van het wederkerige *elkaar*. Als er een oproep is om *na de bijeenkomst (...)* *elkaar* informeel te ontmoeten, dan kan het gebruik van de vormen *we* en *elkaar* gemakkelijk gelezen worden als een uitnodiging aan de lezers. Uiteraard zijn deze strategieën (gebruik van de *we*-vorm en vermindering door bijvoorbeeld lijdende vorm) met elkaar te combineren, zoals ook blijkt uit sommige voorbeelden in de tabel.

Wij herdenken graag met jou

Veel schrijvers kiezen voor de beleefdheidsvorm *u*, waarbij opvalt dat deze vorm vaak consequent volgehouden wordt. Interessant is echter dat in het materiaal in *de Volkskrant* toch ook een aantal keren de *je*-vorm en varianten gebruikt werden. Ook de beklemtoonde vormen als *jou* komen daarbij voor, wat vermeldenswaardig is omdat de nadruk die zulke vormen hebben het perspectief een nog informeler karakter geeft.

Het voorkomen van zowel beleefdheids- als vertrouwelijkheidsvormen is relevant voor het onderzoek naar aanspreekvormen in relatie tot cultuur (en andere factoren). De vraag is immers in welke mate die (vanuit Vlaams perspectief toch wat exotisch aandoende) *je* en *jou*-vormen ook in Vlaams materiaal te vinden zullen zijn. Momenteel loopt er scriptieonderzoek naar aanspreekvormen in dergelijk materiaal. Daarbij kan ook naar andere subgenres van het familiebericht gekeken worden, zoals geboorte- of huwelijksadvertenties.

In de context van ‘crosscultureel’ corpusonderzoek zijn natuurlijk ook andere (aan cultuur gerelateerde) aspecten van het taalgebruik interessant. Daarbij kan gedacht worden aan de precisie waarmee tijdstippen en locaties vermeld worden en de vermelding van het adres van de uitvaartondernemer (wat in Vlaamse overlijdensberichten gebruikelijk is in tegenstelling tot in Nederland).

Corpusonderzoek naar aanspreekvormen in verschillende advertentie- en aanverwante genres biedt inzicht in de keuzes die de opstellers van deze berichten maken bij het zoeken naar het passende perspectief voor de mededeling. Daarbij is er nog geen volledig zicht op de invloed die de factor cultuur daarbij heeft. Het is duidelijk dat de hierboven besproken data aanleiding

geven tot verder onderzoek, waarbij zowel andere genres (bijvoorbeeld familieberichten) als andere factoren (bijvoorbeeld grammatica en taalvariatie) verder in kaart gebracht worden.

Aanspreekvormen voor grootouders

Naast corpusonderzoek zijn echter ook andere vormen van empirisch onderzoek naar aanspreekvormen van belang om een genuanceerd beeld te krijgen van de cultuurverschillen. Ter afsluiting van dit dossier geef ik nog een voorbeeld van ander scriptieonderzoek naar aanspreekvormen. In haar masterscriptie uit 2011 brengt Sara Deckers in kaart welke pronomina kleinkinderen en grootouders gebruiken om elkaar aan te spreken. Zij onderzoekt of er verschillen zijn tussen Nederlanders en Vlamingen. Haar onderzoek kan worden beschouwd als een vervolgonderzoek op een bepaald onderdeel van het proefschrift van J.A.M. Vermaas, getiteld *Veranderingen in de Nederlandse aanspreekvormen van de dertiende tot en met de twintigste eeuw* (2002). Vermaas presenteerde daarin de resultaten van enquêteonderzoek naar de manier waarop kinderen hun ouders aanspreken. Deckers voerde in 2011 een vergelijkbaar enquêteonderzoek uit, waarbij echter bevestigd werd hoe kleinkinderen hun grootouders aanspreken. De resultaten over de aanspreekvormen die kleinkinderen naar eigen zeggen hanteren of hanteerden tegen hun grootouders, laten een opvallend beeld zien. Het gaat hier om in totaal 306 geënquêteerde personen uit verschillende leeftijdsgroepen van wie de grootouders al of niet nog in leven zijn en aan wie gevraagd werd te rapporteren over hun gebruik van aanspreekvormen.

Hoe spreek/sprak je je grootouders aan?	Vlaanderen	Nederland	totaal
Meestal met <i>u</i>	11 (5,2%)	55 (58,5%)	66 (21,6%)
Meestal met <i>je/jij</i>	23 (10,8%)	34 (36,2%)	57 (18,6%)
Meestal met <i>gij/ge</i>	156 (73,6%)	2 (2,1%)	158 (51,6%)
Dat is/was afhankelijk van de situatie	22 (10,4%)	3 (3,2%)	25 (8,2%)
totaal	212	94	306

Tabel 4: Aanspreekvormen voor grootouders

De verhoudingen in het gebruik van de aanspreekvormen *u* en *je* worden nogal beïnvloed door het frequente gebruik van *gij/ge* in Vlaanderen. Deze gegevens vormen overigens een indicatie van de aanwezigheid van deze vorm in het taalgebruik; vanuit dat perspectief is het plausibel om aan te nemen dat die vorm ook invloed kan hebben op het gebruik van de *u*-vorm in personeelsadvertenties (zoals hierboven uiteengezet).

Nog opvallender is dat juist de Nederlanders frequenter de *u*-vorm dan de *je*-vormen inzetten voor hun grootouders. Het omgekeerde is van toepassing op

de Vlamingen. Dit doorbreekt natuurlijk het beeld dat juist in Vlaanderen de *u*-vorm nog gewaardeerd wordt, terwijl in Nederland (bijvoorbeeld in het onderwijs) tutoyeren de norm is. Het is mogelijk dat taalgebruik in de richting van oudere generaties een context is waar juist Nederlanders nog relatief sterk hechten aan beleefdheid.

Hoe het ook zij: voor een goede inschatting van de gewenste aanspreekvorm is een gevoelige antenne nodig. Het gebruik wordt beïnvloed door een complex geheel van factoren en is sterk afhankelijk van de pragmatische context. Data uit verschillende genres en gebruikssituatie zijn nodig om deze vormen in kaart te brengen en de taalgebruiker te helpen het taalgevoel te ontwikkelen dat nodig is om de passende aanspreekvorm te kiezen.

Noot

1. De scriptieonderzoeken waarvan hier enkele resultaten besproken worden, werden begeleid door de auteur van dit dossier.

Literatuur

- Deckers, Sara (2011), *Hoe Nederlandse en Vlaamse kleinkinderen en grootouders elkaar wederzijds aanspreken*. Masterscriptie, Lessius Antwerpen.
- Oosterhof, Albert (2013), 'Uw pets was verdiend: over onderwijs, beleefdheid en cultuur in Noord en Zuid'. In: *Over taal*, 53-1, blz. 20-22.
- Van Opstal, Charlotte (2011), *Analyse aanspreekvormen in personeelsadvertenties*. Masterscriptie, Lessius Antwerpen.
- Vermaas, J. A. M. (2002), *Veranderingen in de Nederlandse aanspreekvormen van de dertiende tot en met de twintigste eeuw*. Utrecht: LOT.
- Vismans, Roel (2007), 'Aanspreekvormen in Nederlandse en Vlaamse personeelsadvertenties voor hoogopgeleiden'. In: *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 29-4, blz. 284-308.

Albert Oosterhof is docent Nederlands aan de KU Leuven - campus Antwerpen.

e-mail: albert.oosterhof@kuleuven.be

Taalkronkels

De lippendienst rond populariseren in Vlaanderen

FILIP DEVOS

Medewerkers van universiteiten worden vandaag vooral beoordeeld op hun wetenschappelijke publicaties, en publicaties in populariserende tijdschriften, zoals *Over taal*, worden niet tot de wetenschappelijke output gerekend. Althans niet door het 'GP', het 'Gezaghebbende Panel', dat als taak heeft 'een Vlaams Academisch Bibliografisch Bestand voor de Sociale en Humane Wetenschappen (VABB-SHW) samen te stellen [...]'. Het VABB-SHW draagt bij tot de verdeling van onderzoeksmiddelen tussen de Vlaamse universiteiten'.

Onlangs heeft dat GP (what's in a name?)¹ beslist dat *Over taal* niet in de VABB-lijst opgenomen wordt, 'daar [het] een vulgariserende of praktijkgerichte focus [heeft], eerder dan een academisch-wetenschappelijke'.² Maar daar is het me in wezen niet om te doen.

Aan de Universiteit Gent is *Over taal* een A4-tijdschrift, wat betekent dat het een nationaal tijdschrift zonder 'peer review' is. Het enige wat A4 is aan dit tijdschrift, is echter het formaat. Er is namelijk wel peer review, het wordt internationaal verspreid, de redactie bestaat uit academici, net zoals het gros van de bijdragen door academici geschreven is ... Aan de KU Leuven heeft *Over taal* dan weer de status 'AT' ('academisch tijdschrift') en aan de Universiteit Antwerpen ten slotte valt *Over taal* in de categorie A2. Op zich allemaal geen probleem; ik kijk met enig leedvermaak naar die A4, AT en A2. Maar daar is het me verder allemaal niet om te doen. Het gaat me wel om twee andere zaken.

Koud en warm

'Universiteiten en hogescholen heten een driedelige opdracht te hebben: onderwijs verstrekken, aan wetenschappelijk onderzoek doen en maatschappelijke dienstverlening. Op die driesprong zit ook *Over taal* tegenwoordig.' Dat schreef ik naar aanleiding van het 50-jarige bestaan van *Over taal* in december 2011. Voor die viering kregen we van de overheid, bij monde van Jan Peumans, voorzitter van het Vlaams Parlement, geen steun: de vraag naar een kleine subsidiëring van de viering, of een locatie, werd afgewimpeld. Meer nog: het tijdschrift mocht plots niet langer verschijnen met de melding 'onder de hoge bescherming van het Vlaams Parlement', zoals dat sinds 1997 het geval was. Ook een subsidieaanvraag in 2014 bij de Vlaamse overheid, Kunsten en Erfgoed, kreeg een nul, hoewel minister Schauvlieghe het er met ons, in een persoonlijk onderhoud in juni 2012, over eens was dat taal misschien wel 'ons belangrijkste cultureel erfgoed' is. Een populariserend taalblad blijkt voor de Vlaamse overheid dus niet nodig, hoewel ze universiteiten en hogescholen wel oplegt ook aan 'maatschappelijke dienstverlening' te doen. Anderzijds staat wetenschapspopularisering wel specifiek op de agenda van de Koninklijke Vlaamse Academie van België: 'Al wordt wetenschapsgedachte al op tal van manieren gefaciliteerd, structurele honorering ontbreekt vooralsnog.' (http://www.kvab.be/downloads/prijzen/owc-situering_v2.pdf) Dat lijkt allemaal wat koud en warm blazen, maar er is meer aan de hand.

De taal

Over taal zet zich in voor de popularisering van het onderzoek naar (de moeder)taal, maar ook in de moedertaal. Het belang daarvan - ik denk maar aan

het onderwijs - dringt blijkbaar nog altijd niet door waar het zou moeten. Enkele recente citaten laten het belang van het Nederlands als wetenschapstaal zien.

Willy Martin, emeritus hoogleraar lexicologie en voorzitter van NL-Term, schrijft bijvoorbeeld³: 'NL-Term is ervan overtuigd dat wetenschappelijk onderwijs en wetenschappelijke publicaties in het Nederlands belangrijk blijven'. En Cor van Bree, emeritus hoogleraar Nederlands aan de Rijksuniversiteit Leiden, noemt 'stimulering van het Nederlands als taal van wetenschap' een belangrijk praktisch actiepunt³: 'Een onderzoeker mag een substantieel deel van zijn onderzoek in de eigen taal publiceren; het kan ook een illusie zijn dat de hele wereld op onze Engelse publicaties zit te wachten. Bij voorkeur schrijft hij/zij in het Nederlands ook van tijd tot tijd voor een breder publiek. Het laatste zou sterk gestimuleerd moeten worden. Dus geef er extra punten voor.'

En zo is de cirkel rond. Wat is de waarde van *Over taal*, en hoeveel punten krijg je aan sommige universiteiten voor een bijdrage in dit tijdschrift?⁴

Door dit alles blijft het moeilijk om wetenschappers te motiveren om bijdragen te schrijven voor een populariserend tijdschrift, waardoor het brede publiek dus uiteindelijk ook minder goed geïnformeerd zal worden over wat er leeft in de academische wereld.

Noten

1. Zie De Wethouder, *Bobotaal. Over gebakken lucht en hoe je ermee wekomt*. Amsterdam: Ambol Anthos, 2014.
2. Van Dale omschrijft vulgariseren als: 'onder het volk brengen, gemeengoed maken, m.n. van kennis gezegd, syn. *populariseren* (het is niet juist 'vulgariseren' ongunstig te onderscheiden van 'populariseren'; het betekent niet: 'vulgair maken')'.
3. Zie verder in dit nummer.
4. 'What cannot be measured is ignored.' (Carne Ross, *The Leaderless Revolution: How Ordinary People Will Take Power and Change Politics in the 21st Century*. Cammeray: Simon & Schuster)

Filip Devos is docent Nederlands aan de Universiteit Gent en hoofdredacteur van *Over taal*. Hij schreef deze bijdrage op persoonlijke titel.

e-mail: filip.devos@ugent.be

Te boek

Verwarwoordenboek

FILIP DEVOS

Jan Renkema publiceerde onlangs een nieuwe editie van zijn *Schrijfwijzer* (zie *Over taal*, 53-4, 2014) en kijk: de kersverse emeritus hoogleraar tekstkwaliteit aan de Universiteit van Tilburg komt alweer met een nieuwe publicatie op de proppen: het *Verwarwoordenboek*. In dat boek geeft hij nadere toelichting bij een 500-tal 'verwarrende woordparen', waarover woordenboeken, of andere bronnen, niet altijd uitsluitsel bieden. De kافت vermeldt bijvoorbeeld de doubletten (of 'triplekken'):

plaats/plek, bereiden/berijden, geliefd/populair, mits/tenzij, niesen/niezen en per/sinds/vanaf.

Dit verwarwoordenboek neemt heel wat uiteenlopende kwesties op. Verschillende woordsoorten komen aan bod, met heel wat aandacht voor voorzetsels (*gek met/gek op/gek van; waarschuwen voor/tegen*), maar ook spellingkwesties (*bokser/boxer; frites/friet; behal/bh; peil/pijl; tenslotteden slotte; complementeren/complimenteren*), grammaticale gevallen (*hun/ben; dat/wat; dat/of*), gebruiksverschillen (*curry/kerry; dom/stom; elk/ieder; kus/zoen*), stijlkwesities (*keuzen/keuzes; kooplieden/kooplui; agrariër/boer; als/wanneer/indien*) en vooral ook veel semantisch-lexicale kwesties (*kus/zoen; beslissen/besluiten; bloot/naakt; kous/sok; das/sjaal; aangedaan/ontdaan; immers/trouwens*), of een menging van bovenstaande zaken (*etage/verdieping; frikandel/frikadel; huis/woning*).

In een korte toelichting gaat Renkema eerst onder meer in op het humboldtiaanse principe in taal, dat zegt dat taal streeft naar een een-op-eenrelatie tussen vorm en betekenis. 'Bijvoorbeeld als een taal naast *café* ook het woord *kroeg* opneemt, zal er betekenisverschil ontstaan. Gebeurt dat niet, dan zal een van de twee woorden verdwijnen.' Dat principe roept een aantal vragen op, aldus de auteur, maar behalve dat hij enkele verdere voorbeelden geeft, gaat hij daar niet op in. Het doel van Renkema is in de eerste plaats praktisch: verwarrende paren 'ontwarren'. Een antwoord op de vraag waar betekenis eindigt en gebruik begint (vaak vermeldt hij immers 'er is geen betekenisverschil, maar wel (gedeeltelijk) verschil in gebruik'), wordt in dit boek niet gegeven. Ook over de gebruikte methode en de materiaalverzameling zelf blijft hij kort: het gaat om 'kwesities die ik kreeg voorgelegd door taaldocenten, cursisten of collega-taalliefhebbers, aangevuld met wat ik in de praktijk las en hoorde'. Geen bibliografie dus in dit naslagwerk en ook geen bibliografische referenties binnen de lemma's, noch in de toelichting, noch in de voorbeelden.

Naast de alfabetische lijst zelf ('een beperkte verzameling'), neemt Renkema achter in het boek ook een (summiere) toelichting van enkele 'vaktermen' op (bijzin, eufemisme, meewerkend voorwerp, klemtoon, volksetymologie), naast een uitvoerig zakenregister van zo'n 2000 trefwoorden.

Binnen de lemma's vinden we (maximaal, en dus niet altijd) volgende informatie:

- een algemene karakterisering, bijvoorbeeld 'Er is een (klein) betekenisverschil' of 'Er is geen betekenisverschil, wel een verschil in gebruik';

- een korte toelichting over het verschil;
- een voorbeeld;
- een uitgebreidere toelichting (met soms een verklaring);
- een verwijzing naar vergelijkbare verwarrende woorden.

Een lemma als *al lang / allang* illustreert die werkwijze:

al lang / allang

Er is een betekenisverschil.

➔ **al lang** reeds geruime tijd

Ik woon hier al lang.

➔ **allang** heus wel, maar al te goed, heel zeker

Ik weet allang wat er gaat gebeuren.

Dus: *Het is allang goed!*

En: *Het is al lang goed tussen ons.*

In een enkel geval betekenen twee woorden aaneen iets anders dan wanneer er een spatie tussen staat. Voor een lijst met woordparen waarbij een spatie betekenisverschil geeft, kijkt u bij *achter elkaar / achterelkaar*.

Het *Verwarwoordenboek* is een uitermate degelijk en vrij uitvoerig praktisch naslagwerk, en een zeer welkome aanvulling op de al rijke taaladviesliteratuur, waar het een schat aan informatie aan toe weet te voegen. Neem daar de typisch heldere taal en luchtige stijl van Renkema bij, en je hebt meteen (*direct/gelijk/met- een*) een leuk boek om in te bladeren, want dit 'ontwarwoordenboek' biedt inderdaad veel 'inkijkjes' in de 'wonderlijke woordenwereld'.

Jan Renkema, *Verwarwoordenboek*. Amsterdam: Boom, 2014. ISBN 978 90 8953 404 0, 339 blz., 24,90 euro.

Opstellen over terminologie

FILIP DEVOS

Willy Martin, emeritus hoogleraar lexicologie en voorzitter van NL-Term, bundelde een aantal opstellen over terminologie en terminologiebeleid. NL-Term is sinds 1997 de vereniging voor Nederlandstalige terminologie. Die vereniging, die de steun geniet van de Nederlandse Taalunie, is een 'platform en aanspreekpunt voor iedereen die betrokken is bij de Nederlandstalige terminologie, zowel voor wat de praktijk als de theorie betreft, en telt ruim 2500 leden' (<http://www.nlterm.org/>). In de bijna twintig jaar van haar bestaan heeft de vereniging ruim evenveel congressen en symposia rond het thema 'vaktaal en terminologie(beleid)' georganiseerd. Het is ook op initiatief van NL-Term dat binnen de Nederlandse Taalunie in 2007 het Steunpunt Nederlandstalige Terminologie (SNT) werd opgericht.

In de reeks *NL-Term Cahiers*, een uitgave van NL-Term en SNT, verscheen, na *Terminologie: een sleutel tot andere werelden?*, een tweede deel: *Nadenken over terminologie. Zeven opstellen over terminologiebeleid*. Het bevat een keuze uit de artikelen die Willy Martin in de periode 2007-2014 schreef over terminologie en terminologiebeleid. Els Ruijsendaal en Cornelia Wermuth verzorgden de redactie, en kaderden de zeven bijdragen mooi in hun bredere context. 'De verzamelde artikelen tonen het grote belang van een goed terminologiebeleid aan. Ook in ons taalgebied moet de terminologie kunnen meegroeien in onderwijs en wetenschap, en in de kennisoverdracht haar centrale rol kunnen blijven spelen', aldus de redactie.

Op een na zijn alle bijdragen in deze verzamelbundel eerder gepubliceerd. In een bijdrage uit 2012, 'Terminologie in de Lage Landen: de stand van zaken', omschrijft Martin het thema als volgt:

'Terminologie kan op minstens twee manieren gedefinieerd worden. Enerzijds verwijst de term naar een verzameling termen, een vakspecifieke woordenschat, bv. medische, financiële, wiskundige terminologie (= *terminologie 1*), anderzijds verwijst hij naar een activiteit, de studie van termen en de praktijk om ermee - met terminologie 1 dus - om te gaan (= *terminologie 2*). Een voordeel van de twee-

de, 'werkwoordelijke', definitie is dat hierdoor beide definities makkelijk aan elkaar gerelateerd kunnen worden. Terminologie 1 (de zgn. vakwoordenschat) is het object van terminologie 2: alle activiteiten, zowel praktische als theoretische, die op de vakwoordenschat betrekking hebben'.

De eerste, en tevens de enige niet eerder gepubliceerde, bijdrage in deze bundel betreft de lezing, de 'maiden-speech' van Martin als voorzitter van NL-Term, die hij in 2007 hield op het congres 'Terminologie in de Vertaalpraktijk'. In 'Terminologie, NL-Term en Vertalen' benadrukt Martin de platformfunctie van NL-Term: 'het wil een platform zijn, een ontmoetings- en overlegplaats voor mensen die zich met vaktaal in al haar aspecten bezighouden'.

Een van de constanten in de bijdragen is de positie van het Nederlands als wetenschapstaal. NL-Term is ervan overtuigd dat 'wetenschappelijk onderwijs en wetenschappelijke publicaties in het Nederlands belangrijk blijven, wil men verder over Nederlandse vaktalen kunnen blijven beschikken en wil men de kennisoverdracht binnen de verschillende kennisgebieden voor Nederlandstaligen verder garanderen en mogelijk maken'.

Martin vindt het in de bijdrage 'Het Nederlands als vaktaal' dan ook verkeerd dat 'Nederlandstalige wetenschappers uitsluitend in het Engels publiceren/communiseren'. Hij geeft doorslaggevende argumenten voor deze visie, en formuleert met een enkele beleidsaanbevelingen. Hopelijk blijven die tot nadenken stemmen.

Willy Martin, *Nadenken over terminologie. Zeven opstellen over terminologiebeleid*. Redactie: Els Ruijsendaal en Cornelia Wermuth. Reeks NL-Term Cahiers:2. Gent: Academia Press, 2015. ISBN 978 90 382 2464 0, 87 blz., 15 euro.

Het Nederlands in gevaar?

FILIP DEVOS

Ik hou niet zo van (taal)boeken die doemdenkerige of alarmerende titels dragen als *Het einde van de standaardtaal* of *Het Nederlands in gevaar?* Die laatste titel heeft Cor van Bree (of zijn uitgever/redacteur) bedacht voor een nieuw taalboek, en de auteur (of zijn uitgever/redacteur) gooit meteen nog wat olie op het vuur in de ondertitel: *en andere prangende taalkwesties*.

Prangend definieert Van Dale als 'kwellend', en *een prangende kwestie* is 'een kwestie die dringend opgelost moet worden'. Er is in taal op zich niets wat me echt kwelt, of wat een dringende oplossing verdient, denk ik. Ik kan me ten hoogste wat opwinden over de kortzichtigheid van en in het taalbeleid, vooral wat het onderwijs betreft. Maar verder doet ieder maar zijn ding met taal; zo is het altijd geweest, en zo zal het altijd zijn. En dringend is het allemaal niet. Taalkundigen staan aan de wal en kijken hoe het de schepen vergaat; niet meer, niet minder. En ik vraag me overigens af of de doorsnee Vlaming - laat staan Nederlander - wel zo gekweld wordt door taalkwesties.

In *Het Nederlands in gevaar? en andere prangende taalkwesties* gaat Cor van Bree in achttien hoofdstukken in op zeer uiteenlopende taalkwesties. Elk hoofdstuk krijgt telkens een titel als vraag en een ondertitel als antwoord. Zo lezen we: 'Hoe belangrijk is spelling? Spelfouten zijn geen taalfouten', of 'Waarom veranderen talen? Taalverandering is onvermijdelijk', of nog 'Waar komen onze woorden vandaan? Onze woorden komen soms van heel ver'.

Cor (Cornelis) Van Bree (83 jaar wordt hij binnenkort) is emeritus hoogleraar aan de Rijksuniversiteit Leiden, waar hij van 1983 tot 1997 taalkunde doceerde. Zijn specialiteit is historische grammatica en dialectgeografie. Bekend zijn vooral de *Historische grammatica van het Nederlands* (1987) en de *Geschiedenis van het Nederlands* (met Marijke van der Wal, 1992).

Die interesse van Van Bree blijkt duidelijk uit de hoofdstukken over historische of dialectologische aspecten van taal. Veel historische onderwerpen komen hier ter sprake: waar onze woorden vandaan komen, waar de

sterke (en 'taaie') werkwoorden vandaan komen, en of het Fries en het Vlaams aparte talen zijn.

Van Bree is een kenner, kan bogen op een jarenlange ervaring, en vertelt enthousiast. Maar de hoofdstukken waarin, zelfs met enige goodwill, 'prangende taalkwesties' aan bod komen, zijn schaars. 'Prangend' blijft vooral te zijn: de invloed van het Engels. *De concurrentie van het Engels is niet helemaal onschuldig*, luidt het als ondertitel van het eerste hoofdstuk. Vooral in het bedrijfsleven en het hoger onderwijs dreigt een 'olievlek-scenario', en de sociale kloof is niet ondenkbaar. Het is allemaal al eens gezegd, herhaaldelijk zelfs de voorbije jaren, maar Van Bree doet toch nog eens enkele aanbevelingen, zoals 'Herstel van het Nederlands als universitaire taal op *alle* niveaus' en 'Stimulering van het Nederlands als taal van wetenschap'. 'Bij voorkeur schrijft hij/zij in het Nederlands ook van tijd tot tijd voor een breder publiek. Het laatste zou sterk gestimuleerd moeten worden. Dus geef er extra punten voor'.

Van Bree heeft een kanjer van een boek geschreven, van 352 bladzijden doorlopende tekst. Het is niet meteen een boek om even te doorbladeren; daar leent het zich niet toe. Jammer ook dat het helemaal geen register of bibliografie bevat. Na elk hoofdstuk krijgen we wel enkele verwijzingen, maar dat maakt het boek niet toegankelijker. Het is dus maar de vraag of *Het Nederlands in gevaar?*, hoe interessant de kwesties zijn die Cor van Bree behandelt, wel zijn doelpubliek zal bereiken, als populariserend boek voor een breed publiek.

Cor van Bree, *Het Nederlands in gevaar? en andere prangende taalkwesties*. Utrecht: Unieboek/Het Spectrum, 2014. ISBN 978 90 00 32221 3, 352 blz. 24,99 euro.

Vroeger was alles beter

HUGO BROUCKAERT

Oorlogsgeweld en terrorisme zijn uit onze tijd niet weg te denken. In wat voor een wereld leven wij, klaagt mijn buurman, die straks vijftigachtig wordt. Mijn buurvrouw, die - geheel in overeenstemming met de statistieken - nog ouder is, voegt eraan toe: 'Vroeger was alles beter'.

Dat geloof ik dus niet. De tand des tijds heelt alle wonden, zou Herman De Croo zeggen. En dat kan heel vlug gaan. Neem nu de ooit zo gevreesde Vikingen. In het begin van de vorige eeuw stond het nog in de christelijke gebedenboeken: *van de razernij der Noormannen, verlos ons Heer*. Na hun strooptochten dronken zij op de goede afloop uit de schedels van hun vijanden.

In de hedendaagse geschiedschrijving zijn die Noormannen noeste landbouwers en oppassende huisvaders geworden. Zij kenden de directe democratie, de vrouwen hadden gelijke rechten en het gezin hield zich tijdens de lange winteravonden bij het open vuur onledig met het vervaardigen van kunstige armbanden. Zij bouwden ook prachtige drakenschepen, die zij gebruikten om onder meer Rusland te stichten.

Vroegere beoefenaars van oorlogen en andere wreedheden zijn de doetjes van onze tijd: Leonidas staat voor chocolade, bij Caesar denken we aan hondenbrokken, Keizer Karel is bier van hoge gisting geworden en Napoleon vervaardigt computergokspelletjes en - God betere het - zuurtjes. Vanzelfsprekend heerst dan de perceptie dat vroeger alles beter was. Terwijl wij de gruwelen van de Eerste Wereldoorlog passend proberen te herdenken, heeft de commercie er al pralines aan gewijd, alsook een echte *musical*.

Ook het taalgebruik werkt de idealisering van het verleden in de hand. Over de Guldensporenslag lezen we dat de bloem der Franse ridderschap 'er sneefde'. Wie denkt bij een zo poëtische formulering dat wellicht hon-

derden Fransen de kop werden ingeslagen met knotsen met scherpe punten, temeer omdat die dingen naar de vriendelijke naam 'goedendag' luisterden?

Hoe kunnen wij de wandaden van Alva en zijn Spaanse trawanten goed inschatten als we leren dat de Tachtigjarige Oorlog gevoerd werd met bombarden, hellebaarden, katapulten en snaphanen? Donderbussen moesten na elk schot omslachtig worden geladen. Tijdens die pauzes zorgden aantrekkelijke marketentsters (ook zoe-telaarsters genoemd, het woord alleen al!) voor een natje en een droogje. Wie maalt er dan nog om slachtoffers?

De Germanen, ook geen watjes, zijn vooral bekend geworden door hun volksverhuizingen, waarbij zij voortdurend rivieren overstaken en afzakten en overal voet aan wal zetten. De Alamannen en Vandalen staken de Rijn over op 31 december van het jaar 406. Wilden zij oud en nieuw vieren aan de overkant? Ze trokken nadien ook nog de Pyreneeën over, terwijl de Angelen en Saksen de Rijn afzakten en dan overstaken naar Engeland, waar ook zij voet aan wal zetten. De Vandalen bereikten ook nog Noord-Afrika. Het lijkt wel massatoerisme.

De Hunnen echter hebben hun reputatie van laakbaar gedrag behouden. Louis Couperus schreef over hen: 'zij waren klein, verschrompeld en grauwig zwart; zij waren nauwelijks mensen; zij spraken nauwelijks menselijke taal'. Hun leider Attila, de gesel Gods, ligt aan de oorsprong van heel wat narigheid en een hoop onsympathieke uitdrukkingen als *doen zuchten onder het juk, onder de knoet houden, het fnuiken van de macht, onder de voet lopen* en vooral *over de kling jagen*.

Ik lees vandaag dat ook Attila al een biermerk heeft dat naar hem genoemd is. Op de Hitlertripel is het wellicht nog even wachten. Dan zal het vroeger ook weer beter geweest zijn.

Quiz over taal

Test uw kennis van het Nederlands

NATALIE HULSEN

I. Welk woord is correct gespeld?

- a) überhaupt
b) uberhaupt
- a) babytje
b) baby'tje
- a) valentijnsdag
b) Valentijnsdag
- a) slibtong
b) sliptong
- a) secondelang
b) secondenlang
- a) cafétje
b) cafeetje

II. Zoek de synoniemen bij elkaar

onduidelijk, riant, voorspelling, navigeren, corpulent, luxueus, mager, verward, vernielzucht, spichtig, heel groot, dik, arm, prognose, besturen, weelderig, schraal, verhelpen, vandalisme, herstellen

III. Vul de vergelijkingen aan

zo blind als	een kwartel
zo arm als	een aal
stelen als	een kat
branden als	een mager varken
zo glad als	een lam
zo fris als	de raven
lopen als	een tempelier
zo doof als	een fakkel
zo vals als	een doek
zo gezond als	een kievit
zo hongerig als	een paard
zo onschuldig als	een hoentje
drinken als	een mol
bleek zien als	Job
schreeuwen als	een vis

IV. Welk woord past voor alle woorden?

- ... boor
... jacht
... geest
- ... garen
... middel
... touw
- ... bodem
... punt
... vorm
- ... artiest
... bende
... fotograaf
- ... bloem
... doos
... fabriek
- ... accent
... beeld
... betekenis

V. Breek de onderstaande woorden correct af

- kletsen
- paraplutje
- beëindigen
- programma
- lafaard
- cafeetje

OPLOSSINGEN

- I. 1a / 2b / 3b / 4b / 5a / 6b
- II. riant - heel groot, corpulent - dik, luxueus - weelderig, schraal - arm, verward - onduidelijk, spichtig - mager, verhelpen - herstellen, prognose - voorspelling, vandalisme - vernielzucht, besturen - navigeren
- III. zo blind als een mol, zo arm als Job, stelen als de raven, branden als een fakkel, zo glad als een aal, zo fris als een kievit, lopen als een kat, zo hongerig als een paard, zo onschuldig als een lam, als een kat, zo gezond als een vis, zo doof als een kievit, zo doof als een kwartel, zo vals als een doek, bleek zien als een doek, schreeuwen als een mager varken
- IV. 1. klop / 2. bind / 3. taart / 4. straat / 5. boter / 6. woord
- V. 1. kletsen / 2. pa-ra-pluut-je / 3. be-ein-di-gen / 4. pro-gra-ma / 5. laf-aard / 6. ca-fe-je

Besteladres: INNI publishers, Industrielaan 5, 8501 Heule (abonn@innipublishers.com).
U hoeft pas te betalen als u van ons een factuur gekregen hebt.
